

Helmonds Heem

Het huis met de Luts

Heemkundekring
Helmond
Peelland

**EIGENDOM
HEEMKUNDEKRING
HELMOND-PEELLAND**

Uitgave van Heemkundekring
Helmond - Peelland

Opgericht 24 mei 1948

driemaandelijks tijdschrift

Abonnementen:

M. van Alphen
Van der Bruggenstraat 29
5708 CA Helmond
Tel. (0492) 53 80 93

Redactie:

Jeroen v.d. Heijden
Gabriël van Neerven
Martin Philipsen
Sanne Vonk

Redactieadres:

Basstraat 48
5702 SH Helmond
Tel. (0492) 55 18 47

Druk: Erwin Vane

Kringlidmaatschap

incl. abonnement:

fl. 35,-- per jaar

Abonnement zonder
lidmaatschap:

fl. 30,-- per jaar

Penningmeester:

M. Wijnhof
Van Deutekomplein 80
5706 TJ Helmond
Postgiro 26 41 099

HELMONDS HEEM

1995 nummer 3

eenentwintigste jaargang

HELMOND CULTUURSTAD :

EEN ANDERE VISIE OP MONUMENTENZORG

het bestuur 189

IN DEN SWAEN IST WEL BICANT

Jeroen van der Heijden, Gabriël van Neerven,

Lia van Zalinge en Sanne Vonk 199

HELMONDS OUDSTE HUIS GERESTAUREERD:

HERBERG NA 400 JAAR WEER HERBERG?

Gabriël van Neerven 235

DE REDACTIE is niet aansprakelijk voor de inhoud van geplaatste artikelen. Zij behoudt zich wel het recht voor stukken in te korten of aan te passen. Kopij bij voorkeur aanleveren op floppydisk in Ascii-formaat, zonder opmaakcodes, voet- of eindnoten.

De illustraties zijn - tenzij anders aangegeven - met welwillende toestemming afkomstig uit de collectie van de gemeentelijke archiefdienst Helmond.

HELMOND CULTURSTAD : EEN ANDERE VISIE OP MONUMENTENZORG

Door het bestuur

Er is volstrekt geen bewijs nodig voor de bewering dat in onze steden monumenten en monumentale gebieden uit het verleden steeds zeldzamer worden. Ongetwijfeld een van de redenen waarom de overheid eindelijk begonnen is met een monumenten inventarisatieproject, op dit moment gevolgd door een monumenten selectieproject. Met andere woorden: nu wordt beslist wat in de nabije toekomst 'echte' monumenten zijn.

Een argument uit de jaren tachtig om oude gebouwen en structuren te vernietigen, was dat deze economisch en/of qua ruimte moeilijk te gebruiken zijn. Ook toen gold dat niet. In beide gevallen is het voornaamste beleidsprobleem: geschikte en voldoende koopkrachtige gebruikers vinden, die als betrouwbaar tegenwicht kunnen dienen tegen het gevaar van sloop.

In het onderstaande geven wij een korte schets van de ontwikkeling van Helmond, gevolgd door een pleidooi voor een andere manier van monumentenzorg in Helmond: van korte termijn naar lange, van details naar grote lijnen en van hokjesgeest naar brede samenwerking.¹

Helmond centrumstad

In de middeleeuwen vervulde Helmond een centrumfunctie. Deze kwam tot uitdrukking in haar jaarmarkten en status als hoofdstad van het kwartier Peelland. Onder de familie Cortenbach maakte de stad een bloeiperiode door in de vijftiende eeuw. Helmond werd een centrum van nijverheid dat talrijke (handels)contacten had tot ver buiten de regio. De produkten van de thuiswevers gingen na verloop van tijd vooral naar handelaren uit Haarlem en omstreken.

Na een periode van welvaart in het begin van de zeventiende eeuw, volgde in de achttiende eeuw een diepe crisis en een afname van de bevolking. In 1730 telde Helmond slechts 385 huizen.

De industrialisatie van de negentiende eeuw zorgde voor een nieuwe groei-periode. Na het verzelfstandigen van het textielambacht werden textiel- en

metaalindustrie de grote trekkers van de stad. De aanleg van de Zuid-Willemsvaart (1822-1826) versterkte de groei. Omdat de verbindingen over land slecht waren, trok het kanaal veel industrie aan. In 1861 voer de eerste stoomboot op het water waar voorheen de trekschuit het vervoer domineerde. In 1824 werd de haven gegraven die in 1884 alweer gedempt werd.

Tussen 1880 en 1940 nam de bevolking snel toe, ondanks de crisis van de jaren dertig. Tot 1925 was Helmond een belangrijkere stad dan Eindhoven.

Neergang van de textiel

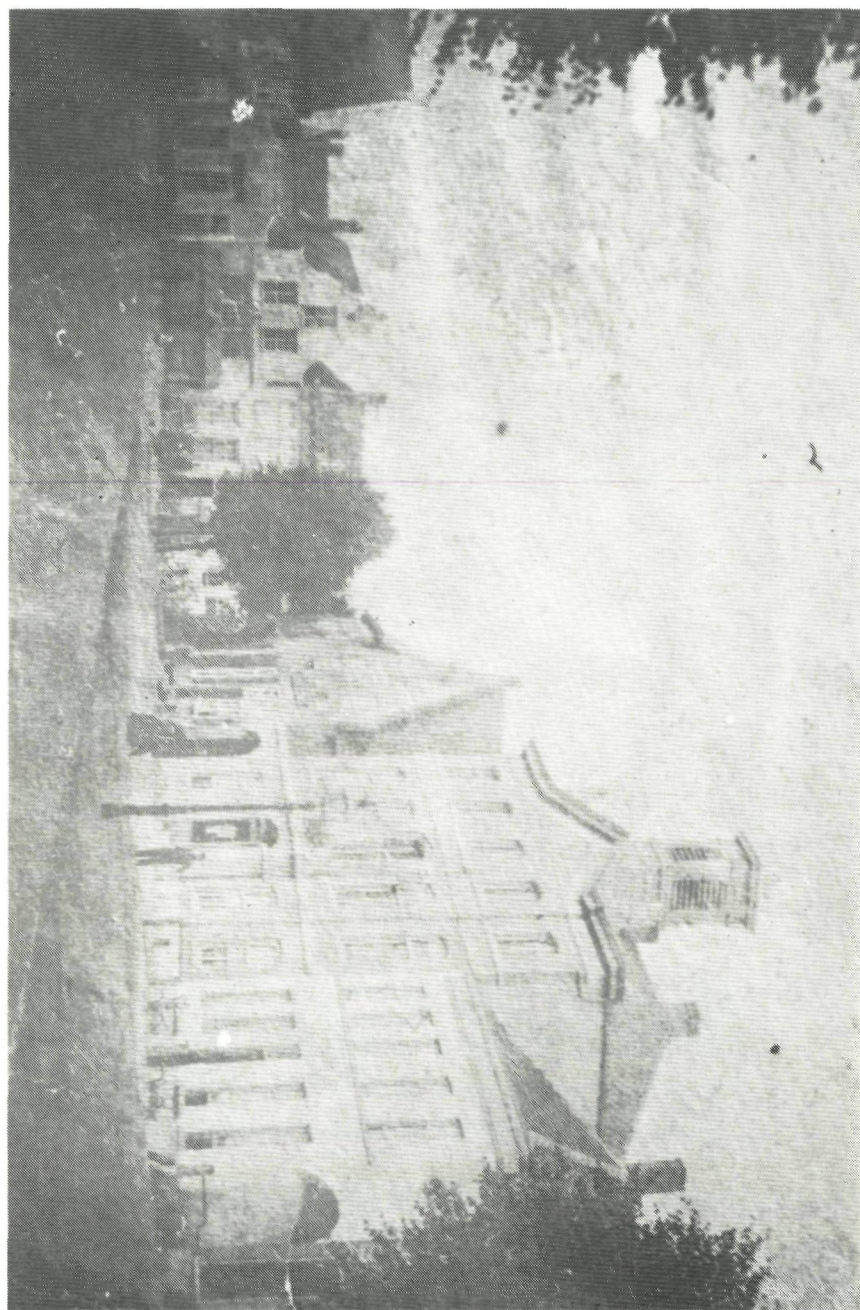
Ook na de Tweede Wereldoorlog groeide de stad sterk. Het verdwijnen van steeds meer textiel- en metaalindustrie uit Helmond en Nederland zorgde opnieuw voor een achteruitgang in werkgelegenheid, bebouwde omgeving en inwoner-aantal. Om dit tegen te gaan zijn de laatste tientallen jaren maatregelen genomen die vrijwel zonder uitzondering zijn vertaald in grootschalige stedenbouwkundige ingrepen: de Ameideflat, nieuwbouwwijken, sloop van bestaande fabrieken en arbeiderswoningen.

Tot in de negentiende eeuw bestonden de wegen van en naar Helmond uit zandpaden en een jaagpad langs de kanaal. In 1953 werd een begin gemaakt met de aanleg van de (provinciale) grindweg Geldrop-Helmond. Via Aarle-Rixtel en Lieshout liep een grindpad naar Vught. De weg Helmond-Gerwen werd vanaf 1901 verhard. De verbinding met Deurne was rechtstreeks maar naar Eindhoven liep alleen een pad via Stiphout en Nuenen.

In de jaren twintig werd het wegennet rigoreuzer aangepakt. Plaatselijke fabrikanten wisten ervoor te zorgen dat de spoorlijn Eindhoven-Venlo Helmond zou aandoen (1866). Vanaf 1883 kwam de tramlijn Helmond-Den Bosch tot stand. Deze werd doorgetrokken naar Asten en Deurne. Van 1906 tot 1935 bestond de tramlijn naar Eindhoven. Verdwenen zijn inmiddels de draaibrug bij de Waardstraat, de trambrug uit 1906 bij de gelijknamige straat en de voetgangersbrug bij de Veestraat die in 1886 werd gebouwd.

In het wegennet zijn de oude stadswallen nog goed herkenbaar. In 1613 werden deze voor een deel geslecht, na de verovering in 1602 door prins Maurits, hoewel de resten in 1706 nog dienst deden als verdediging tegen rondzwervende benden.

De zuid-west hoek van de Markt richting Veestraat, foto uit 1860. Eén van de oudste foto's van Helmond.

In de negentiende eeuw breidde de stad zich uit met lintbebouwing langs Mierloseweg, Heistraat/Bakelsedijk en Molenstraat, de radialen die naar de buurdorpen liepen. In 1880 was de Molenstraat nog een grindweg. Tussen beide wereldoorlogen ontstond tussen Molenstraat en Heistraat een fijnmazig netwerk van straten. De radiale aansluitingen en uitbreidingen werden vervangen door nieuwbouw rondom de oude stadskern. Na de aanleg van rioleering werden stuk voor stuk de open waters binnen de stad overkluisd, als laatste bij de Veestraat en langs het kanaal.

Woningbouwverenigingen

De Helmondse wevers woonden rond 1840 vrijwel allemaal in huizen die het eigendom waren van hun opdrachtgevers. Met de komst van de industrie ontstond 1860 de behoefte aan woningen voor fabrieksarbeiders. Deze waren slecht tot zeer slecht totdat in 1869 een eerste bouwverordening werd opgesteld. Dat kwam omdat men zich zorgen maakte over de slechte behuizing van de arbeiders en de invloed daarvan op de volksgezondheid.

Ook de fabrieksarbeiders woonden in huizen die gebouwd en eigendom waren van de fabrikanten. Dat veranderde met de komst van de eerste woningbouwvereniging in 1916, Volksbelang (die al in 1912 was opgericht). In 1917 ging de katholieke woningbouwvereniging De Hoop aan de slag. Ten noord-oosten van de stad ontstond hun eerste uitbreidingswijk, de bloemenbuurt. Talloze verwickelingen zorgden ervoor dat de plannen van - vooral - Albert Otten alleen ten oosten van de stad werden uitgevoerd. Toch had Helmond in de jaren dertig een goede naam op het gebied van sociale woningbouw.

Minder opvallend

In 1862 werd de gasfabriek geopend en vanaf 1899 leverde de NV Peelcentrale stroom vanaf de fabriek van Van Vlassingen. Postkantoor en telefoon volgden. In 1930 werd het voor die tijd uiterst moderne slachthuis geopend. Aan de Eikendreef staat nog een vooroorlogs elektrisch verdeelstation.

De watertoren uit 1948 van architect Kording is de derde die op die plek gebouwd werd. De eerste stortte in 1899 kort na de bouw in elkaar. Ook de reservoirs en kranen van de waterwinning aan de Bakelse Dijk hebben de

tijd vrijwel ongeschonden doorstaan. In dat minder opvallende genre zijn ook belangrijke resten van het verleden de spoor-hefbrug uit 1955 en de betonnen palen waarop de bovenleidingen van de lijn Eindhoven-Helmond lopen.

Hoofdwegenplan en streekplan leverden de lijnen waarlangs de verdere ontwikkeling zich zou gaan afspelen. Deze ontwikkeling werd door de tweede wereldoorlog abrupt afgebroken maar weer opgenomen met de komst in 1948 van prof. ir. J.H. Froger, toen dé autoriteit op het gebied van verkeer. Ondanks hevige weerstand werd in de jaren zestig dwars langs de hart van de stad de doorbraak voor de traverse gerealiseerd.

Fabrieken als Carp, Diddens & Van Asten en als laatste Begemann zijn uit de kanaalzone verdwenen.

Aantasting

Vanaf de jaren twintig werden woningen volgens een nieuw concept gebouwd, gebaseerd op de ideeën van de Delfse school in de persoon van Granpré Molière: grote dichtheid van eengezinswoningen rond dorpspleinen met poorten en torentjes als markante elementen. Ook de Rotterdammer Albert Otten liet zijn invloed op de Helmondse woningbouw gelden, net als de plaatselijke fabrikant J. B. Kam en J. de Wit.

Langs Markt, Veestraat, Binderseind en Koninginnewal bevinden zich nog huizen waarvan de kern teruggaat op de zeventiende of achttiende eeuw. In dit stadshart ontstonden de eerste fabrikantenvilla's, waarin nu veelal winkels zitten. Het aantal gave negentiende-eeuwse huizen is pas de laatste jaren sterk geslonken. Daarbij is ook de homogeniteit van het gebied zwaar aangetast.

Eind vorige eeuw verrezen langs de Molenstraat de herenhuizen van notablen en welgestelde burgers. Na de eeuwwisseling zochten zij hun nieuwbouwlocaties langs de Mierloseweg en in de Oranjebuurt. In 1914 bouwde August van Spaendonck voor Piet de Wit Helmonds grootste villa, het Pea Park. Dat werd al in 1928 gesloopt maar langs de Aarle-Rixtelseweg volgden meer villa's.

Tussen 1870 en 1920 verschenen langs Markt, Veestraat, Kerkstraat, Ameidestraat en Koninginnewal veel winkel/woonhuizen. Naast plaatselijke neringdoenden bouwde ook De Gruyter een karakteristiek pand op de hoek van de Veestraat.

Van de vele wevershuizen die Helmond bezat, is er niet één meer over. Langs de Pistoriusstraat en de Molenstraat zijn nog vaak oude arbeiderswoningen te herkennen. In de jaren dertig zijn veel huizen gebouwd voor het middenkader van de fabrieken en voor de fabrikanten, directeuren en hun familieleden. Links en rechts zijn in Helmond nog enkele langevelboerderijen te vinden. Ook de laatste monumenten van industrie zijn de laatste jaren verdwenen, net als het monumentale station. Enkele gaslantaarns, de liegbank en een enkele straatklok zijn de enige restanten van oud straatmeubilair.

Niet los staand

We kunnen treuren om alles wat verloren is gegaan en vooral om de onachtzame wijze waarop daarmee in Helmond werd en wordt omgesprongen. Maar beter is het vooruit te kijken. Monumentenzorg is geen onderwerp dat los staat van de andere aspecten van een moderne stad. Het gaat niet om het bewaren van een pandje hier of een detail daar. Het gaat erom een stad te verwezenlijken op menselijke maat. Een stad waarin mensen zich thuis voelen, waarop zij trots kunnen zijn en zich geborgen weten.

Een stad ook waarin het centrum een vermenging van functies heeft, maatschappelijk, economisch en cultureel; waar het leven kan bruisen en mensen van verschillende slag iets van hun gading vinden. In een kleinschalig stadscentrum, zoals Helmond nog altijd in opzet en schaal heeft, passen geen grote kantoorkolossen en geen ingrijpende doorbraken. Anno 1995 gaat het erom te herstellen wat uiteen gerafeld is. Het gaat om het maken en bewaren van een sfeer waarin mensen zich thuis kunnen voelen. Een stad die aantrekkelijk is voor haar bewoners, gebruikers en bezoekers.

Het verschil tussen binnenstad en andere wijken kan niet beter geïllustreerd worden dan aan de hand van Helmond. De groeistadwijken zijn en worden niet meer dan typisch eenzijdige wooncentra; zonder stadsleven, zonder stedelijk vertier, zelfs zonder een ontmoetingsplaats. Met andere woorden: zonder maatschappelijke activiteiten en zonder groei.

Meer wegen

Anno 1995 staan voor verbetering heel wat meer wegen open dan alleen de monumentenwet. Structuurplan, bestemmingsplan en vooral een beeld-

kwaliteitsplan geven de kaders waarin bouwplannen wel of niet doorgang kunnen vinden. Daarvoor dient een beleidsnota en een meerjarenplanning opgesteld te worden. Uiteindelijk kan dat resulteren in een integrale binnenstadsnota waarin de hele stad aan bod komt, gezien vanuit stadsontwikkeling, ruimtelijke kwaliteit, architectuurbeleid en monumentenzorg. We willen dan ook pleiten voor een cultuur-historische verkenning en een cultuur-historische effectrapportage.

Daarin worden sterke en zwakke kanten op een rij gezet, de gevolgen van ingrepen beschreven en een lijn uitgezet langs welke de ontwikkeling op korte en lange termijn zich dient af te spelen. Dat geeft de gemeente de broodnodige handvatten om beleidsvoornemens ook in beleid om te zetten.

Om dat beleid vorm te geven, zou een soort raad voor het cultuurbeheer in het leven geroepen kunnen worden. Daarin kunnen historische verenigingen en experts, architecten en stedenbouwkundigen uitdrukkelijk hun invloed doen gelden. Vanuit zo een raad voor het cultuurbeleid kunnen meer geleidingen actief betrokken en gehoord worden bij de planvorming en -uitvoering. Daar-

Een recent voorbeeld van hoe Helmond met (kleine) monumenten omgaat: de nieuwe eigenaar sloopt 'de hoop oud roest' (ED 25-8-1995) die volgens hem het kunstwerk Cent van de Hagenaar Pennock is/was. Foto vNp / Publiciteit

naast bieden bestemmingsplannen mogelijkheden om planologische bescherming te geven en objecten en ensembles in een (nieuwe) context te plaatsen. Monumentenzorg is meer dan alleen een pand in stand houden, cultuur is meer dan gevelwanden beschermen.

Niet nieuw

Die gedachte is niet nieuw. Oud-directeur van het Provinciaal Genootschap Thijs van de Griendt en architect Jos van der Vaart hielden al in 1968 een 'Pleidooi voor een integrale aanpak van binnensteden' (Boschboombladeren nummer 1, 1968). Daarin schreven zij onder meer: 'Bij een integrale aanpak van een binnenstad gaat het niet alleen om het herstellen van historisch belangrijke gebieden of kleinere objecten terwille van hun monumentale waarde. Die gebieden of objecten moeten gezien worden als onderdeel van een goede ruimtelijke ordening of herordening. En ruimtelijke ordening is geen doel op zich maar slechts een middel om sociale, economische en culturele doeleinden te bereiken.'

En op 25 mei 1967 hield prof. drs. G. J. van den Berg in Den Haag een referaat dat gericht was op de groei- en veranderingsprocessen in historische steden. Hij sprak over de grote hoeveelheid kapitaal die in oude objecten geïnvesteerd is voor toekomstig gebruik en over 'de toenemende waarde die monumentale gebieden of objecten uit het verleden kunnen hebben als symbolen en merktekens ter identificatie en onderscheiding in de zich zeer snel moderniserende en naar gelijkvormigheid tenderende stedelijke en zelfs al landelijke bebouwing van Europa.'

Een derde voorbeeld: in het monumentenjaar 1975 heeft de sectie Nederland van de Raad van Europese gemeenten een discussienota opgesteld waarin de zorg voor het gebouwde leefmilieu centraal stond. Daaruit blijkt dat steeds meer gemeenten overtuigd raakten van de noodzaak om dit leefmilieu te beschermen en behouden. Echter geen bescherming en behoud als doel op zich maar als middel tot het leefbaar houden van de omgeving.

En tenslotte: de Heemkundekring is niet de enige die al vaak gezegd heeft dat Helmond te fanatiek probeert het verleden weg te poetsen. Waarschijnlijk vanuit een volstrekt gebrek aan kennis over hoe fraai en interessant dat verleden is.

Grote waardering

De ervaring leert, dat een grote verscheidenheid van (binnen)stadsbewoners - en dus niet alleen kunstenaars en welgestelden - de rehabilitatieproblemen van monumentale gebieden en objecten met spontane belangstelling volgt. Waarschijnlijk doordat de verstedelijkte mens aanvoelt, dat een binnenstad met kleine gangen en straatjes, kleine woningen en herenhuizen, kleine winkels en horeca, terrassen en diverse uitgaansmogelijkheden zeer bijzondere condities biedt voor het echt stedelijke leven. Conditie die door de stadsmens maar ook door de bedrijven en instellingen blijken zéér te worden gewaardeerd.

Het gevolg van het ontbreken van een plan met grootse visie is dat de vaak ingrijpende consequenties van allerlei losse projecten niet te overzien zijn, niet te voorspellen en vooral niet te sturen. Het is niet juist ontwikkeling en bescherming van wat bestaat als tegenstellingen te zien. Beide spelen een rol in het sociaal economische leven van de stad.

Actief betrokken

Zoals gezegd: een 'raad voor het cultuurbeleid' kan hierin een uitstekend adviesorgaan voor de gemeente zijn. Vanuit zo een raad voor het cultuurbeleid kunnen meer geleidingen actief betrokken en gehoor worden bij de planvorming en uitvoering. Daarnaast bieden bestemmingsplannen mogelijkheden om planologische bescherming te geven en objecten en ensembles in een (nieuwe) context te plaatsen. Monumentenzorg is meer dan alleen een pand in stand houden, cultuur is meer dan gevelwanden beschermen.

Natuurlijk moeten de belangen tegen elkaar worden afgewogen. Maar het behoud van het historisch gegroeide milieu heeft bij het afwegen van prioriteiten al te vaak een ondergeschikte rol gespeeld. Zo gaan parkeergarages en -terreinen ten koste van karakteristieke stadsbeelden, die juist bijdragen tot de attractiviteit van het winkelen in de stad. Mensen zijn best bereid een paar meter te lopen om naar hun favoriete winkel of uitspanning te gaan.

Een nieuw Helmonds monumentenbeleid zou ons inziens in een veel breder beleid moeten worden opgenomen. Een beleid waarin stadsplanning en alles wat daarmee te maken heeft de kapstok vormen om een levende culturele stad aan op te hangen.

Dit alles dient op korte termijn opgestart te worden. De activiteiten rond het oude belastingkantoor, het Filmhuis en het Kloostereind maken eens te meer duidelijk dat de tijd dringt. Nog altijd gaat Helmond veel te onachtzaam om met haar verleden en heden. Maar wie zich niet baseert op het heden en verleden, heeft geen toekomst.

Of, om met Jos van der Vaart te spreken: Alleen wie zijn stad kent, haar lief heeft en er wat voor over heeft, is een waardig kind van die stad. Deze kwaliteiten bij te brengen is mede een facet van de goede integrale aanpak door de overheid.

Noot

- ¹ Voornamelijk gebaseerd op het MIP, het Monumenten Inventarisatie Project. Voor zijn inbreng in dit artikel danken wij in het bijzonder architect Jos van der Vaart uit 's-Hertogenbosch.

De oudste vermelding van het huis waarbij het de naam Luts draagt, ca. 1850. (GAHm; familie-archief Van Hoeck)

Luts 1850 met 1850 1/2 bij deeling	205:00
Luts 1850 met 1850 1/2 bij deeling	160:00
Luts 1850 met 1850 1/2 bij deeling	125:00
Luts 1850 met 1850 1/2 bij deeling	675:00
Luts 1850 met 1850 1/2 bij deeling	250:00
Luts 1850 met 1850 1/2 bij deeling	388:00
Luts 1850 met 1850 1/2 bij deeling	1440:00
Luts 1850 met 1850 1/2 bij deeling	388:00
Luts 1850 met 1850 1/2 bij deeling	7200:00

IN DEN SWAEN IST WEL BICANT

Door Jeroen van der Heijden,
Gabriël van Neerven,
Sanne Vonk en
Lia van Zalinge

Dit artikel is ingegeven door het verhuizen van bakker Van Gerwen, de leegstand van zijn pand aan de markt, vragen van diverse bezoekers op de archiefdienst, de monumentendag op 9 september aanstaande én de wens van de heemkundekring om in Helmond ruimer aandacht te besteden aan het zinvol omgaan met de waardevolle overblijfselen uit het verleden, waaronder gebouwen.

Leegstand kan gemakkelijk leiden tot verval dat vervolgens hersteld wordt door een opknapbeurt die het historische karakter van een pand aantast. Daarom hierbij speciaal aandacht voor het huis met het meest middeleeuwse uiterlijk in Helmond: het zo geheten huis met de Luts.

We willen in dit artikel vooral nagaan:

- welke vermeldingen over het pand in archiefstukken zijn bewaard gebleven. Is het huis zo middeleeuws als het uiterlijk doet vermoeden?
- wanneer heeft het huis - dat oorspronkelijk De Swaen heette - een naamswijziging ondergaan? Het wordt nu immers het huis met de Luts genoemd.
- wie zijn de eigenaren en bewoners van het pand geweest?
- was dit pand een woonhuis of bedrijf. En zo ja, welke beroepen werden hier in de loop der eeuwen uitgeoefend?

Het is te hopen dat dit kort historisch onderzoek later aangevuld kan worden door een bouwhistorisch onderzoek, zodat het pand in de toekomst optimaal gedocumenteerd is.

Het huis draagt door de eeuwen heen de naam De Swaen. Pas in de vorige eeuw, als luifels niet langer een gangbaar straatbeeld vormen, wordt het huis aangeduid als het huis de Leuts en als het huis met of onder de Luts. In het vervolg van dit artikel hanteren wij de eigenlijke naam van het pand: De Swaen, zoals die ook bovenop het huis staat.

De Bossche markt in 1579 met talloze luifels, waaronder eentje zoals de Luts heeft.

De luifel

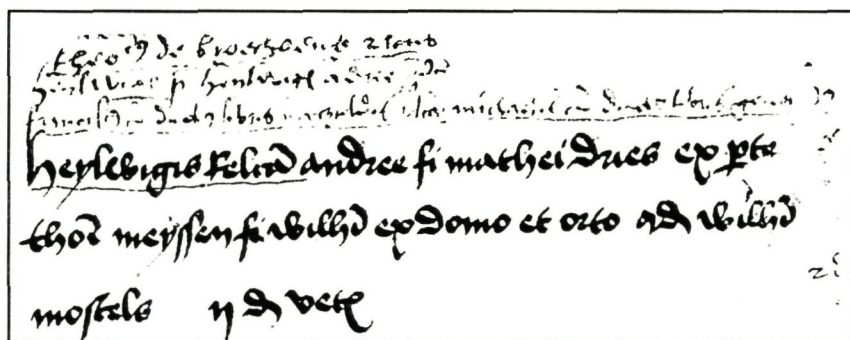
In de middeleeuwen was een luts of luifel een algemeen voorkomend verschijnsel in het straatbeeld. Vooral winkelpanden hadden een luifel die de uitgestalde waar tegen regen en zon beschermde.

In de zeventiende eeuw verdween een groot aantal luifels door een veranderende manier van nering doen. De handel werd minder op straat en meer in winkels gevoerd. De overgebleven luifels veranderden door de opkomst van de regenpijp veelal van vorm. In plaats van het naar voren aflopende afdakje kwamen naar achter hellende luifels. Een voordeel van deze luifels was dat de drup nu niet op straat terecht kwam. Het water dat zich aan de achterzijde van de luifel verzamelde, werd opgevangen en via regenpijpen afgevoerd. Werden in de tijd daarvoor uitsluitend bij grote gebouwen regenpijpen aangebracht, in de zeventiende eeuw kwamen zij ook voor het gewone huis in zwang, nadat de meeste houten huizen vervangen waren door stenen.

In Den Bosch is in 1640 zelfs een verordening uitgevaardigd waarin staat 'dat alle die gooten [= spuwers] binnen een jaar weggedaan en het water langs de gevels door loode of blikken pijpen afgeleid zoude moeten worden'. Een zelfde soort regel van iets latere datum is ook van Maastricht bekend.

De middeleeuwse luifel van De Swaen is echter niet aangepast zoals blijkt uit een tekening uit 1730/1732.¹ Daarop staat De Swaen afgebeeld met een zelfde luifel als het pand nog steeds heeft. Een middeleeuwse luifel komt nog maar sporadisch in Nederland voor. Een uitgebreider onderzoek naar de ouderdom van de luifel is bouwhistorisch gezien heel interessant.

Bij de meeste huizen met een luifel waren de benedenvensters breder dan de bovenvensters. Dat is bij De Swaen eveneens het geval.

Vermelding van De Swaen in het Helmondse cijsregister van 1498.

Het traceren van het pand De Swaen

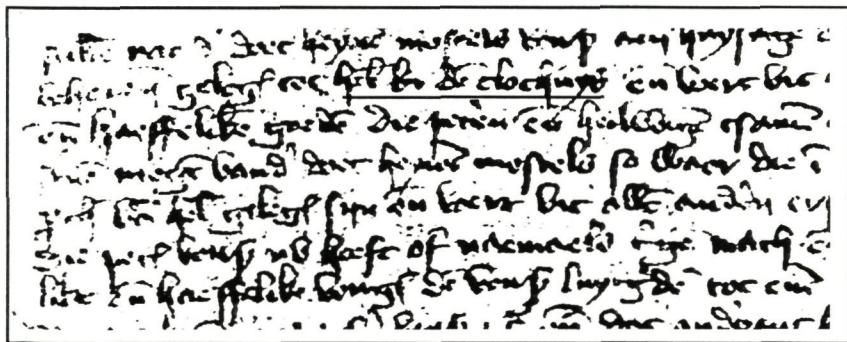
Ook in de middeleeuwen moesten de mensen belasting betalen. De administratie van wat er betaald was en moest worden werd bijgehouden in belastingkohieren. Het is in één van deze boeken dat we de naam De Swaen voor het eerst tegen komen.

In het cijnsboek 1498-1585 wordt ene Heylwigis, de weduwe van Andreas, de zoon van Matheus Dries, genoemd. Zij is op dat moment de bewoonster van het pand.

Volgens een aantekening in het cijnsboek heeft het gebouw daarvoor toebehoord aan Thomas Meyssen Willemszoon: 'ex parte Thome Meyssen filius Willem ex domo et orto quondam Willem Mostels.'² Gezien deze aantekening was De Swaen nog eerder dus eigendom van Willem Mostels.

Indirect wordt De Swaen al in 1402/03 genoemd. In een van de akten van de schepenenbank van 's-Hertogenbosch wordt het huis de Valck (op de hoek van de markt en de Kerkstraat) beschreven als volgt: '(..) in Helmond aan de markt, tussen het erf van wijlen Willem Barbier, wat nu bewoond wordt door Peter, zoon van wijlen Aart Buckx, aan de ene zijde en de straat genoemd Huiskensstraat (= Kerkstraat) aan de andere zijde (...).'³ Het erf van wijlen Willem Barbier kan niets anders zijn dan De Swaen.

Bekijken we de akten uit het rechterlijk archief die betrekking hebben op Thomas Meyssen en de familie Mostels, dan komen we tot de volgende vondsten: In 1416 verkoopt Peter Art Beckerssoen aan Heijnen Mostels een huis 'tot Helmont bi der merct.'⁴ Of dit huis aan de markt hetzelfde pand is als De Swaen, blijft de vraag.

Vermelding van het huis 'bi den clockhuys' in 1432 in het rechterlijk archief van Helmond

In 1417 wordt ook indirect melding gemaakt van De Swaen. Jan Meyssensoen koopt dan van Herman Jansen van Stipdonc '15 lop rog uit halven huse ende hove met toebehoorte dat Henric Mostels aangestorven is van Heilwigen en Lijsbetten z'n twee susters, gelegen bi der merct.'⁵ Uit de vernoeming van buurvrouw Aleyten Wouter Terlinx weten we dat het hier om De Swaen gaat. Aleyten bewoonde namelijk huize De Valck dat in 1991 ten prooi viel aan de slopershamer.

Huysinge bi den clockhuys

Henric Mostels is meerdere keren gehuwd geweest. Zijn eerste vrouw heette Jutte. Uit dat huwelijk is onder andere 'sijnre dochter Margriet' geboren. De verschillende inbreng in de huwelijken werd strikt van elkaar gescheiden zoals blijkt uit de volgende akte⁶:

'Henric Mostel heeft overgegeven Margrieten sijnre dochter die hi van Jutten sijnen yrsten wittigen wijve hadde alle sijn recht tocht ende toeseggen dat hi hadde oft in enigerwijs hebben mocht aen een zille lants tot Helmont opt nuwelant gelegen etc. opgemaakt 1425.' Met andere woorden: Margriet erft hier een zille grond die tijdens het eerste huwelijk verworven was.

Na het overlijden van Jutte hertrouwt Hendrik met Luytgarde (elders: Luytgerden). Omdat alleen de kinderen uit het huwelijk met Luytgarde aanspraak maken op een deel uit de erfenis die betrekking heeft op 'den huysinge ende hovinge tot Helmont bi den clockhuys' menen we te mogen concluderen dat zij dit goed ingebracht heeft.

Luytgarde overlijdt voor 1432. Met Hendrik krijgt zij echter vele kinderen. Voor De Swaen zijn van belang de kinderen Willem, Jan en Heilwich.⁷

In een akte uit 1432 staat dat Reinier de Valkenier getrouwd is met Hein Mostels dochter Heilwig. Hij verkoopt dan een erfelijke pacht van zes lopensaet roge die rust op het huis van zijn overleden schoonmoeder. Dit huis met hof ligt aan de Markt 'bi den clockhuys'.⁸

In 1438 wordt De Swaen bewoond door Willem Mostels, één van de zonen van Heijn Mostels. Dat blijkt uit een akte die betrekking heeft op herberg De Valck. Hierin staat geschreven dat de Valck is gelegen aan de Markt met als burenen 'ene zijde Willem Mostels, ene einde Claes Roefkens; andere einde die straet.'⁹

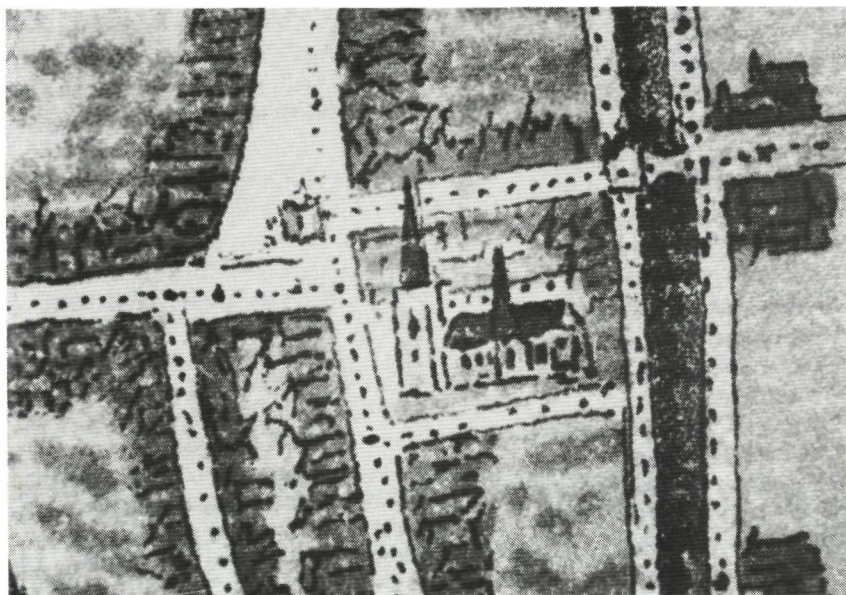
Hieruit kan afgeleid worden dat het pand dat gelegen is naast herberg De Valck aan de Markt aan het begin van de vijftiende eeuw in het bezit was van de familie Mostels.

De kring is rond

Via Willem Mostel komt het huis in handen van (zijn zoon?) Thomas Meijssen. Omstreeks 1498 is het pand in bezit van Heilwig, de weduwe van Andries Matheus Nautssoen, en haar vier kinderen Frans, Heilwig, Michiel en Elyseken. In het cijnsboek wordt dan vermeld dat zij een belastingheffing van twee oude denariën moeten betalen uit het goed van Thomas Meyssen Willemszoon betreffende een huis en hof dat vroeger Willem Mostels in eigendom had. En zo is de kring rond gemaakt.

Het huis heeft nu ook een naam gekregen: De Swaen. Op 1 december 1536 wordt in een verkoopakte De Swaen opnieuw omschreven als een huysinge met toebehoren te Helmond bij het clockhuys, naast de Valck.¹⁰

Detail van de stadsplattegrond door Jacob van Deventer uit ca 1543 met het 'clockhuys' op de Markt

Omdat moeder Heylwig in schepenakten wordt aangeduid als Heillen of Heilwig in de Swaen, is het aannemelijk dat ze daar ook woonde.¹¹

In 1538 overlijdt Heilwig in de Swaen, 'huys, hofstat ende hoff' aan haar vier kinderen nalatend. Een ingewikkelde deling volgt. Na deling en verschillende overeenkomsten betreffende de nalatenschap wordt dochter Heilwig de nieuwe eigenaresse van De Swaen.¹² In het cijnsboek wordt dan opgetekend: 'Heylwig filia Heylwig Andree predicto' (Heilwig, dochter van voornoemde Heilwig André).¹³

Bij deze erfenis wordt onder andere duidelijk dat tussen de Valck en De Swaen enige ruimte bestond. Hoe groot die tussenruimte was, is niet vast te stellen. In ieder geval groot genoeg om in een akte aangegeven te worden: Twee van de vier kinderen doen namelijk afstand van hun recht op het huis 'met een weg tot waar het afgevoerde hemelwater neerkwam - de osendruppen - van het buurhuis, herberg geheten Den Valck.'

Dierick van Broeckhoven

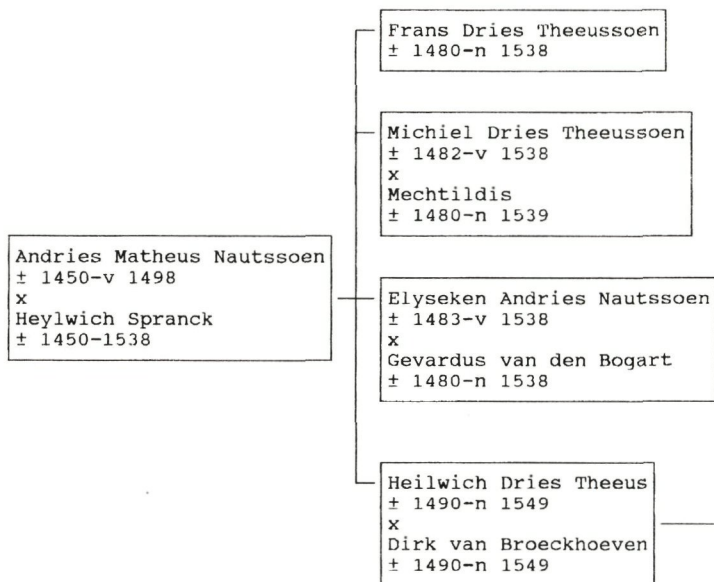
Heilwig was getrouwd met Dierick van Broeckhoven (ook Broeckhoeven). Het gezin van Broeckhoven bewoonde De Swaen. Heilwich overleed in 1549. Haar man en kinderen erven De Swaen.¹⁴

Eén van haar kinderen was Joost van Broeckhoven. Hij was priester en rector van het Leonardus- en het St. Catharina-altaar van de Lambertuskerk. Waarschijnlijk heeft hij zijn hele leven in De Swaen gewoond. In plaats van zijn achternaam staat vaak geschreven Joost in den Swaen. De grafsteen van priester Joost is in het portaal van de Lambertuskerk ingemetseld.

Eigenaar van het pand is hij, getuige het cijnsboek, nimmer geweest. In het cijnsboek Helmond van 1498-1585 staan als achtereenvolgende eigenaren: Theodoricus de Broeckhoven ex domo et orto (= uit het huis en tuin) De Swaen en vervolgens Anthonius Huberti in den Swaen, kleinzoon van Dirk van Broeckhoven.¹⁵ Van Dirk gaat het eigendom blijkbaar meteen over op Anthonius Huijberts, een zoon van de zus van Joost.¹⁶

De andere kinderen van Heilwig en Dirk plaatsen ons voor een raadsel. Vast staat dat Joost van Broeckhoven een zus Anna had die in 1564 getrouwd was met Jan Jans Munster.¹⁷

**Genealogie van Andries Matheus Nautssoen,
ook genoemd Andreas Matheus Dries**

Joost van Broeckhoeven
± 1530-11 apr 1612

Anna van Broeckhoeven
± 1530-n 1564
x
Huybert
± 1530-v 1564
x v 1564
Jan Jans Munster
± 1530-n 1564

Anthonius Huijbertss
± 1560-28 mei 1631
x
Heylken van Elten
± 1560-v 1631

Dierick Huijbertss
± 1560-...

Goyart Huijbrechts
± 1560-n 1631

Barbara Anthonis Huybertss
± 1590-n 1632
x v 1631
Johan Doncquers Laureynssen
...-n 1632

Anna Anthonis Huyberchtsen
± 1600-n 1632
x ± 1631
Gillis Hanekart
± 1600-n 1631

Ook is bekend dat Joost van Broeckhoven twee neven heeft, Dirk NN en Anthonis Huijberts. Hoe hun onderlinge relatie was staat niet vast. Waren zij broers, halfbroers of neven van elkaar?

Wij vermoeden dat Anna uit het eerste huwelijk geen kinderen heeft en na het overlijden van Jan Jan Munsters huwde met Huijbert NN.

De stadsbrand van 1587

Joost van Broeckhoven was priester in de woelige tijd van de tachtigjarige oorlog. Troepen trokken regelmatig door Helmond, soldaten moesten worden ingekwartierd. De stad werd geteisterd door grote en kleinere branden. Bij de grote stadsbrand van 4 juli 1587 ging ook De Swaen verloren. De bevolking zoekt vele jaren lang onderdak in kelders en hutten. Ook de bewoners van De Swaen bouwen een tijdelijk onderdak.

Buurvrouw Van Merevoirt klaagt bij de schepenen dat haar burens te ver 'overtimmeren' hebben en voor een deel op haar grond komen. De schepenen ko-

PHILIPS. GRAEF VAN HOHENLO.
VELDTOVERSTE TEN DIENSTE VAN
DE VEREENIGDE NEDERLANDEN.

Philips graaf van Hohenlo, de veldheer die verantwoordelijk was voor de stadsbrand van 4 juli 1587.

men de zaak opnemen, palen het gebied af en schrijven het volgende verslag:

Op heden hebben 'met malcanderen gepeelt' heere Joest van Broeckhoven, priester, en Heylken, vrouw van Willem van Merevoirt, en dat van de hofsteede als zij hebben liggen te Helmond aan die Merct. Zij hebben 'die coerde aengeleydt aen den gevel toebehoerende heere Joest ende alsoe getrocken teynden die hoefteden ende aldaer geslaegen eene pael ende is bevonden dat die hutte staende op heere Joesten hoffstadt is te verre overgetimert.'

Afgesproken wordt dat dit binnen vier jaar zal worden verholpen.¹⁸

Uit het feit dat het koord 'aengeleydt' wordt aan de gevel van De Swaen, mag geconcludeerd worden dat het huis niet tot op de grond is afgebrand maar dat een deel van de voorgevel is blijven staan.

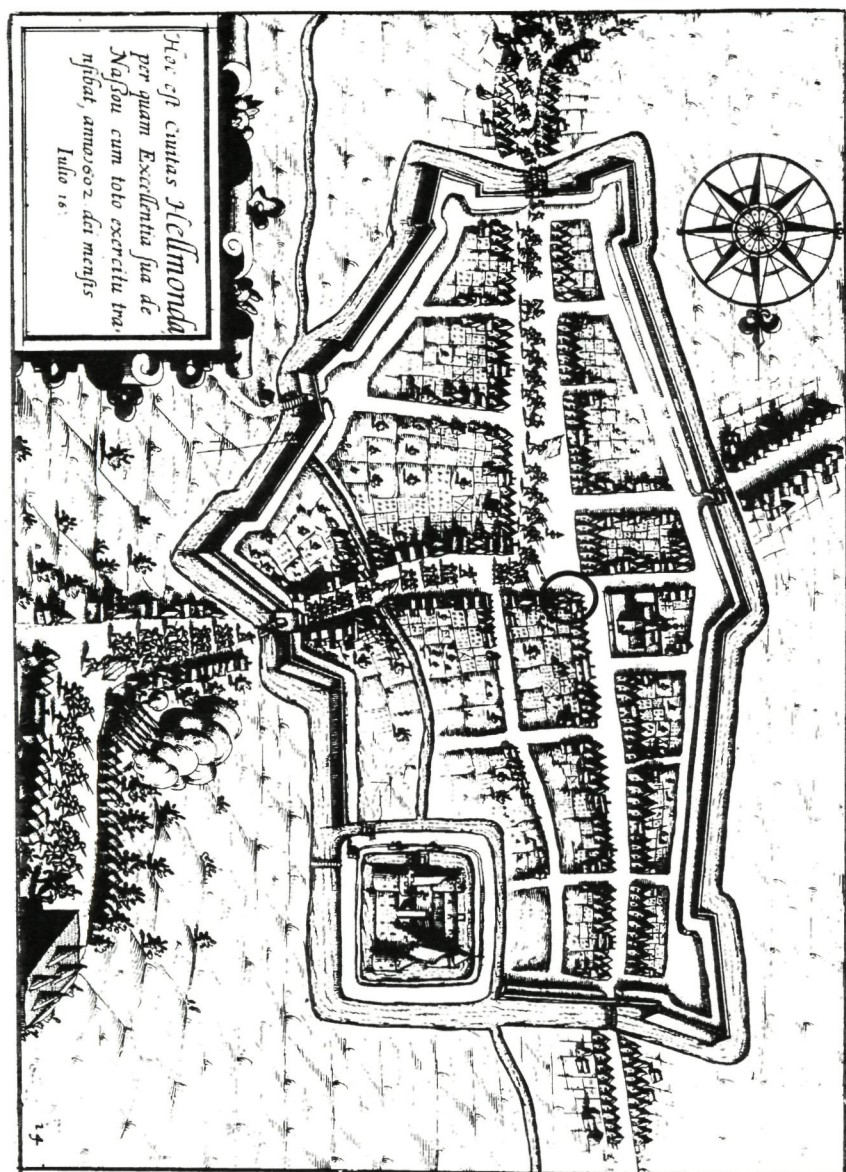
Archeologie in de zestiende eeuw

Als in 1594 De Swaen opnieuw wordt opgetrokken, komen de schepenen kijken. Opnieuw wordt een akte gemaakt. Nu blijkt dat De Swaen op het eigen terrein staat. Tevens is in de akte een archeologische vondst opgetekend: 'Ten deerden hebben wij gesien dat doer het grave van eenen nieuwen kelder voer aenden gemeijn straet dat aldaer een oude muere onder die aerde gevonden worden al waer te vorens eenen kelder gelegen hadde soe het scheen - op welke muere ende grontslach den voerss. Heer Joost dede sijn metsers sijn nieuwe muere aenleggen ende voirts opmetsen [...]'¹⁹ De vondst van een stenen muur, de restanten van een stenen zijwand en het niet geheel afbranden van de gevel wijst in de richting van een huis waarvan in ieder geval de begane grond van het voorhuis van baksteen was.

Ter herinnering aan deze wederopbouw is boven de deur en onder de luifel de volgende tekst aangebracht:

Dit huys sloeg in brant
in den swaen ist wel bicant
1594

Illustratie pag. 199: de grafzerk van Joest van Broeckhoeven en Anthonis Huijberts in de Lambertuskerk.

Stadsplattegrond van Helmond in 1602. In de cirkel liggen de huizen De Swaen en De Valck.

Of deze tekst inderdaad in 1594 aangebracht is, valt zonder nader bouw-historisch onderzoek niet te bewijzen. Het woordgebruik lijkt in ieder geval zestiende eeuws.

Uit het huwelijk van Huybert met dochter van Broeckhoven is één zoon bekend: Anthonius Huijberts, ook genaamd Antonis Huberti in den Swaen. Anthonis Huijberts trouwt met Heylken van Elten, ook genoemd Van Elteren. Zij is overleden voor 1631.

Uit het cijnsboek blijkt dat hij direct na zijn grootvader Dirk van Broeckhoven De Swaen in zijn bezit krijgt. Dat zou betekenen dat Anthonis voor 1585 De Swaen erfde.

Uit de onderstaande akte blijkt dat Anthonis in ieder geval al voor 1606 getrouwd is en het pand in zijn bezit moet hebben gehad. Want op 5 september 1606 geeft Dirk Janssoen van Elteren uit Antwerpen aan zijn zwager Anthonij Huijberts al zijn roerende en onroerende goederen, die hij geërft heeft van zijn ouders en nog zal erven van heer Joest van Broeckhoven, zijn oom. Daarvoor krijgt hij van Anthonis een jaarlijkse rente van 250 gulden Antwerps geld. Als onderpand voor die rente gebruikt Anthonis een huis te Helmond aan de Markt, genaamd De Swaen.²⁰

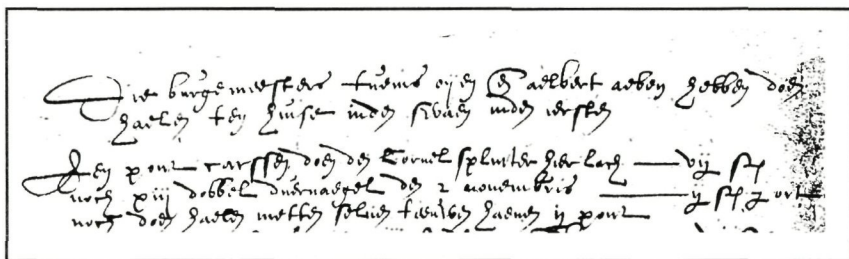
Papier en spijkers

Van beroep is Anthonis Huijberts 'cremer'.²¹ Daarnaast heeft hij verschillende jaren het borgemeester- en schepenambt bekleed.²²

Verschillende schrijvers hebben geschreven dat De Swaen een herberg was. Waaraan ze dat hebben ontleend, hebben wij niet kunnen vinden. Een reden kan de aanwezigheid van het 'hobkelderke' van heer Joost zijn geweest. Een overtuigender aanwijzing is de naam van het pand, De Swaen.

Al duidt de aanwezigheid van een hopkelder wel op brouwactiviteit, in de archieven uit die tijd zijn we De Swaen niet als herberg tegen gekomen. Wel zitten bij de borgemeestersrekeningen uit die tijd talrijke declaraties van herbergiers die onderdak en 'verteringe' geleverd hebben aan soldaten, maar daar komt De Swaen niet bij voor.

Wel zijn na vijf eeuwen nog diverse kwitanties te raadplegen, waaruit blijkt dat De Swaen rond 1600 een soort winkel van sinkel was. In 1599 worden

Kop van de rekening van geleverde goederen door Anthonis Huijberts aan de borgemeesters van Helmond uit 1599.

bijvoorbeeld kaarsen, deurnagels, grote nagels, 'een boek papiers' en 'temporene voer pampier' (vloeipapier) gekocht.²³ Dit strookt beter met de aanwezigheid van de luifel bij het pand. Een café of herberg heeft geen luifel nodig om de koopwaar onder uit te stallen.

Anthonis is op woensdag 28 mei 1631 begraven onder dezelfde steen als zijn (heer)oom Joost van Broeckhoven. Het goed De Swaen ging zoals gezegd rechtstreeks over van Dirk van Broeckhoven op zijn kleinzoon 'Anthonius Huberti in den Swaen'.²⁴ Na het overlijden van Anthonis erven zijn twee dochters, Barbara en Anna, die beiden in Antwerpen woonden. Barbara was getrouwd met Johan Donckquens Laureynssen, een Antwerpse koopman. Anna trouwt na 1631 met Gillis Hanekart.

Beiden hebben geen interesse in het huis De Swaen. Op 13 juni 1631 verkoopt Anna met haar momboir (voogd) Goyart Huijbrechts aan haar zwager Johan Donckquens Laureynssen, 'bij maniere van egalisatie' onder andere een huis en achterhuis te Helmond aan de Merckt, genaamd De Swaen.²⁵ Een week later heeft de erfdeling van de goederen van Anthonis en zijn vrouw Heylken van Elten plaats.

F. J. Costers: kantoor-boekhandel

Na een jaar, op 16 april 1632, verkopen Johan en zijn vrouw Barbara aan Francis Joosten Costers een 'schalie huysinghe met twee pannen, achterhuys, kelderen, schapprayen, koetssen (bedden), schreynwercken nagelvast, hoff en hoffstadt' dat door wijlen Anthonis Huybrechtssen met zijn vrouw Heylken van Elten was gebruikt.

Het pand is gelegen te Helmond 'op de Marckt genaempt Den Swaen, naast erffnisse Goert Daemen en erffnisse der erfgenamen van Heylke van der Schoot en strekkende van erffnisse mr. Jan Loyen tot voor op de gemeyn straat. Last: 8 vaten rogge aan de priesters in de St. Lambrechtskerk, twee oort cijns aan de heer van Helmond.'

Frans Joosten Costers betaalt terstond 950 gulden en belooft dat met bamis (1 oktober) en Pasen nog eens te herhalen. De rente is 'de penning 16' (= 6,25%) Totaal kost het pand Francis Joosten Costers dus 2.850 gulden, exclusief rente.²⁶

Franciscus Judoci Costeri, ook genaamd Ceusters, Costers en Custers, is twee maal gehuwd geweest. De eerste keer met Elizabetha Teulincx, geboren rond 1600, dochter van Roelants Aertsen Teulincx en Anneken Voeten. Zijn tweede huwelijk met Maria Huberti van Empel - roepnaam Mayken - werd op woensdag 29 juni 1633²⁷ voor de kerk voltrokken.

Frans Costers had minimaal zeven kinderen, vier uit het eerste en drie uit zijn tweede huwelijk.

Koopman Frans Costers heeft niet alleen het pand gekocht maar blijkbaar ook de winkel overgenomen. In 1635 ontvangt het stadsbestuur van Frans Costers rekeningen voor geleverde schrijffboeken, boeken papier en kaarsen. Het lijkt erop dat De Swaen Helmonds eerste kantoor-boekhandel was. Dat Frans Costers vermogend was, blijkt uit het feit dat hij het stadsbestuur een kapitaal van f 125,- geleend heeft.²⁸ We hebben geen stukken gevonden, die erop wijzen dat Frans Costers naast zijn papier-boekhandel ook nog een herberg uitbaatte. Op 18 augustus 1646 wordt Frans begraven.²⁹

Een nieuw resolutieboek

Twee van de dochters van Frans Joosten Costers krijgen nu gezamenlijk De Swaen in eigendom. Het zijn Elisabeth en Wilhelmina, beiden dan nog ongehuwd en waarschijnlijk de oudste dochters. Het huis wordt jaarlijks verhuurd.³⁰ In 1647 trouwt Wilhelmina met Henricus a (= van) Straelen. Bij haar huwelijk wordt bepaald dat, mocht een van de partners binnen het jaar overlijden zonder kinderen na te laten, de andere duizend gulden zou ontvangen.

Oudste foto van het huis met de Luts daterend uit 1880. Op dat moment was apotheek Van Hoeck daar al gevestigd.

In 1648 overlijdt Wilhelmina. De overeenkomst moet worden nageleefd. De familie Costers beleent op 29 april 1648 Jan Dircxsen Coolen met een moestuin in de Biesse(n)straat³¹ voor een periode van tien jaar. Waarschijnlijk is het dezelfde moestuin die bij Francis van Hoeck in 1755 in zijn testament genoemd wordt.

De momboiren (voogden) van de nog onmondige kinderen van wijlen Frans Joosten Ceusters en Elisabeth Teulincx verkopen de 'haevelijcke ende erffhavelijcke goederen' openbaar voor ongeveer zeshonderd gulden.³² Deze voogden waren Johan van Buel, Johan Teulincx en Jan Franssen Ceusters. Na het overlijden van Wilhelmina wordt Elisabeth de enige eigenaresse. De Swaen bleef dus kennelijk buiten deze openbare verkoop. In 1660 betaalt het stadsbestuur 'aan weduwe Mayke Costers voor het maken van een nieuw resolutieboek' zeven guldens en vijftien stuivers.³³

Elisabeth Costers en Adriaan Lucas van Gassel

Elisabeth Frans Joosten Costers (ook: Keusters), geboren rond 1630 uit het huwelijk van Frans Joosen Costers en Elizabeth Teulincx, is op donderdag 28 september 1651 te Helmond in ondertrouw gegaan met Adriaen Luycas van Gassel.³⁴ Zij hadden zeker negen kinderen.

Volgens Heeren bewoonde Adriaan Lucas van Gassel De Swaen in de periode 1670 - 1697.³⁵ Een bron hiervoor hebben we niet kunnen vinden. Maar ook archiefstukken spreken elkaar weleens tegen, zoals uit het vervolg blijkt. In het oudste verpondingsregister staat dat in 1652 Adriaen Luycas de eigenaar van De Swaen is, terwijl Philips Corstiaens het pand gebruikt. Deze laatste zou het huis gekocht hebben maar deed het pand na 1657 over aan de weduwe Adriaen Lucas van Gassel. Adriaen Leemans is dan gebruiker.

In het klad-verpondingsboek van 1657 wordt Philips Corstiaens helemaal niet vermeld. Volgens dát register waren de erfgenamen van Adriaen Lucas van Gassel de eigenaar van De Swaen en Thomas Becx de gebruiker. De belasting werd voldaan door Jan de Mol Becx.³⁶

Jan Gerrit de Molner

Volgen we de familie verder, dan blijkt dat een van de dochters van Elisabeth Costers en Adriaen Luycas van Gassel, Dorothea, in 1686 trouwt met Jan Gerrit 'de Mol(ner)' (= molenaar) Becx, die in 1652 geboren was.^{37,38}

wij den 22sten dach des maercks
 1716. J. de Mol Becx, man en
 momboir van Dorothea van
 Gassel, draagt op aan Francis
 en Adriana, Becx dochter, 'seker
 halv huys, halven hoff en
 achterhuyske, gestaen ende
 gelegen op de Markt alhier, los
 ende vrij, uijtgenomen jaerlijcx
 uijt het geheele huys te vergelden
 drie gulden geestelijke pagt aan
 het comptoir van de hr. rentmeester
 Des Tombe, alsmede aen den
 armen alhier 45 stuivers en eenen
 halve stuiver cijs in 't boek
 van den heere van Helmond.
 J. de Mol Becx
 Francis van Hoeck
 1716.

Handtekeningen van Francis van Hoeck en Adriaennete Becx in 1716 onder hun testament.

Dorothea (Theodora) van Gassel werd in Helmond gedoopt op vrijdag 22 november 1652.³⁹ Zij overleed te Helmond in 1719. Uit dit huwelijk zijn twee kinderen bekend: Adriana Janssen Becx, geboren 1689 en Thomas Jan de Mol Becx, geboren voor 1693. Jan Gerrit is borgemeester geweest.

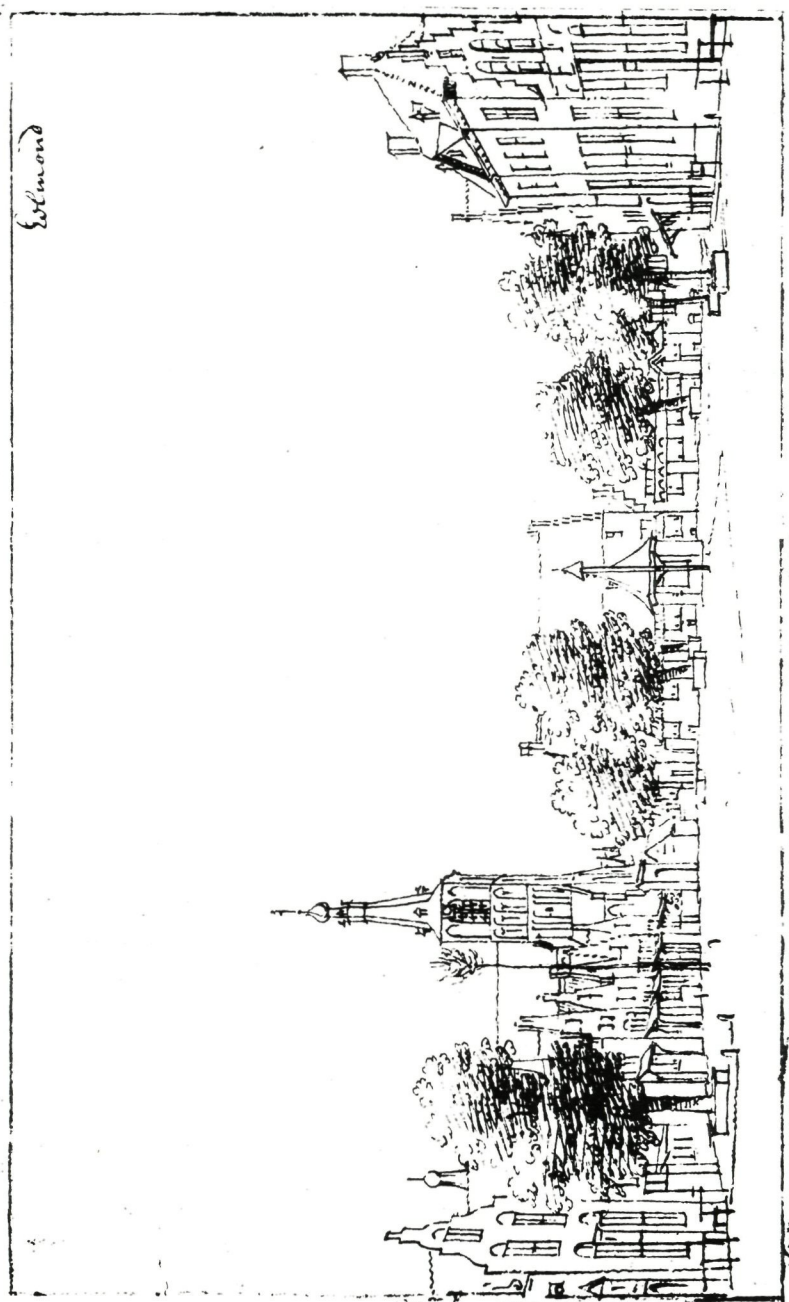
In 1716 verhuurt Jan de Mol Becx aan zijn schoonzoon Francis van Hoeck 'seecker huys staende ande Merckt alhier, bij de verhurder jegenwoordigh selfs bewoont werdende ende dat voor de tijt van vier erstcomende achtereenvolgende jaeren.' De huur bedraagt veertig gulden. In het oudste verpondingsboek (1652) wordt De Swaen getaxeerd op dertig gulden.

Jan de Mol Becx en zijn vrouw mogen in het achterhuis wonen. Afgesproken wordt dat ze het pand verder in redelijkheid samen zullen gebruiken, zoals de keuken en de pomp.⁴⁰

Een jaartje later, op 5 augustus 1717, koopt Frans van zijn schoonvader de helft van het huis voor tweehonderdwtintig gulden, inclusief 2,5% overdrachtsbelasting: 'Jan de Mol Becx, man en momboir van Dorothea van Gassel, draagt op aan Francis en Adriana, Becx dochter, 'seker halv huys, halven hoff en achterhuyske, gestaen ende gelegen op de Markt alhier, los ende vrij, uijtgenomen jaerlijcx uijt het geheele huys te vergelden drie gulden geestelijke pagt aan het comptoir van de hr. rentmeester Des Tombe, alsmede aen den armen alhier 45 stuivers en eenen halve stuiver cijs in 't boek van den heere van Helmond.'

Jan de Mol Becx en zijn vrouw mogen vrij van lasten in De Swaen blijven wonen.⁴¹ In 1719 overlijdt Dorothea en op vrijdag 22 mei 1722 haar weduw-

Helmond

naar.⁴² Daarmee kwam het gehele pand aan Adriana Janssen Becx en haar man Frans van Hoeck.

Adriana Janssen Becx en Francis van Hoeck

Adriana Janssen Becx en Francis van Hoeck krijgen samen zeven kinderen. Zij sterft 9 november 1730 in het kraambed: 'Adriaentje Bex huysvrouw van Francis van Hoeck overlijdt met het kint ongedoopt.'⁴³

Francis hertrouwt met Maria Anna van Eersel (Iersel), die overlijdt op donderdag 17 december 1744.⁴⁴

Het gezin van Frans van Hoeck woonde niet steeds in De Swaen. Uit de registers van de hoofdgelden en de gemene middelen valt op te maken, dat na het overlijden van zijn eerste vrouw Adriana het pand door anderen werd bewoond. Van 1730 tot 1749 was Jan Leenders van Dijk de bewoner van De Swaen, terwijl Frans van Hoeck en zijn gezin elders in Helmond woonden. Vanaf 1749 wordt Jan Leenders van Dijk opgevolgd door Jan van Hoeck.⁴⁵ Op het moment dat Francis van Hoeck zijn testament op laat maken (23 juni 1755) zegt hij te wonen in De Swaen. Uit zijn beide huwelijken zijn dan nog drie kinderen in leven, te weten Wilhelmus, Maria Elisabeth - die getrouwd is met Pieter van Moorsel - en de nog minderjarige Johanna Dorothea. Francis van Hoeck bepaalt uitdrukkelijk, dat de kinderen uit het eerste en tweede huwelijk ieder een gelijk kindsdeel krijgen en geen onderscheid gemaakt mag worden tussen 'voor en naar-kinderen'.

Het testament begint met het aanwijzen van twee voogden over Johanna Dorothea en het omschrijven van hun bevoegdheden ten aanzien van haar goederen tot zij meerderjarig zal zijn.

Daarmee sluit hij de raad en de weeskamer uit van het momboirschap.

In dit testament laat hij tevens vastleggen dat De Swaen toekomt aan zijn zoon Willem. De andere kinderen hebben recht op zijn andere huizen, zoals het Leeuwke aan de markt. Willem moet evenwel 'ter gemeijne deijlinge' in de boedel negenhonderd gulden storten: het bedrag, waarop De Swaen met de moestuin in de Wiel getaxeerd is.⁴⁶

Francis leeft nog vijftien jaar. In 1770 vindt de deling van zijn erfenis plaats.

Tekening van de Markt van de hand van C. Pronk, daterend uit 1730, met rechts de luifel van De Swaen.

Of en welk bedrijf in De Swaen gedurende de eerste helft van de 18e eeuw uitgeoefend werd, weten we niet. We hebben geen gegevens over de beroepen van Jan Leenders van Dijk en Jan van Hoeck. Ze komen in ieder geval niet voor op de lijsten van tappers en brouwers. Ook toen was De Swaen dus zeker geen café.

Maria Elisabeth van Hoeck en Pieter van Moorsel

Maria Elisabeth van Hoeck, gedoopt te Helmond op donderdag 24 maart 1718⁴⁷, dochter van Francis van Hoeck en Adriana Janssen Becx, overleed na 1770. Maria Elisabeth maakte in 1740 - haar eerste huwelijksjaar - haar testament.⁴⁸ Zij trouwde op zondag 10 mei 1739⁴⁹ met Petrus van Moorsel, 26 jaar oud, geboren te Eindhoven.

Uit dit huwelijk worden negen kinderen geboren. Voor het verhaal van De Swaen is het zesde kind van belang: Franciscus van Moorsel, gedoopt te Helmond op donderdag 6 maart 1749.⁵⁰

Handtekeningen van de erfgenamen van Francis van Hoeck.

Helmond voor op zwaen van
 twintigste Juny Presentien. hondst. Pese. n. l. g.
 Pieter van Moorsel
 maria Elisabeth van
 hoeck
 Wilhelmus Van Hoeck
 Hendrin mynders
 Johanna Brothea van hoeck
 M. J. Rijding
 Jan Van der Walde
 Wilhelmus Diddan
 P. De Leeuw Nott. j. g. d. t.

Patriotten

Het jongste kind Hen(d)ricus, gedoopt te Helmond op woensdag 13 april 1757⁵¹ en overleden na 1787 werd advocaat. Hij staat bekend als verwoed patriot.

De jaren 1785-1795 staan in Nederland bekend als de patriottentijd. Onder invloed van 'democratische' gedachten kregen de tegenstanders van het huis van Oranje veel aanhang. Ook een aantal leden van de familie Van Hoeck en Van Moorsel sloten zich aan bij deze beweging. In Frankrijk breekt in 1789 de revolutie uit. In 1793 en 1795 valt Pichegru de Nederlanden binnen.

In 1787 richtte Henricus van Moorsel in zijn huis een exercitiegezelschap op. Met zijn neef, kapelaan Adriaan van Hoeck uit Boxtel had hij de leiding van de revolutonaire beweging in de Meijerij van 's-Hertogenbosch. Hij werd in 1787 gevangen genomen en bracht enige tijd in gevangenschap door in Den Haag.⁵²

Willem van Hoeck nam in 1791 van zijn zwager Henricus van Moorsel het huis de Grote Leeuw over, maar bleef De Swaen bewonen. Henricus van Moorsel vluchtte als patriot naar Frankrijk.⁵³

Zijn zoon Thomas van Hoeck was ten tijde van de inval van de Fransen Norbertijn in de abdij van Postel. Hij vluchtte met enkele medebroeders naar zijn ouderlijk huis De Swaen, waar zij enige tijd verbleven. Aan het einde van zijn leven kwam Thomas vanuit Emmerich, waar hij rector van het Agnetaklooster was, weer naar Helmond. Hij bracht zijn laatste levensdagen door bij zijn broer Henricus, in De Swaen.⁵⁴

Pieter van Moorsel erfde in 1770 namens zijn vrouw Maria Elisabeth De Swaen.⁵⁵ Dat is merkwaardig, omdat in het testament was bepaald dat Willem dit zou erven. Deze vreemde gang van zaken heeft wellicht te maken met een bezoek op 28 juni van dat jaar van de kinderen/erfgenamen van Francis van Hoeck aan notaris De Leeuw. Zij lieten vastleggen dat als een van hen kwam te overlijden, de anderen aan de erfgenamen van de overledene de waarde van dat erfdeel zouden uitbetalen. Daardoor zouden de familiebezittingen bijeen blijven. We weten het fijne er gewoon niet van.⁵⁶

Willem van Hoeck

Wilhelmus van Hoeck is gedoopt te Helmond op vrijdag 12 september 1721 en overleden voor 1794.

Hij trouwde in 1746⁵⁷ zowel voor de kerk als de schepenen met Catharina van Lieshout.

Catharina overleed kort na de geboorte van hun eerste kind, Adrianus van Hoeck, gedoopt te Helmond op dinsdag 29 november 1746.⁵⁸ We weten dat, omdat Willem van Hoeck en zijn schoonvader, koopman Johan van Lieshout, op 17 november 1747 haar nalatenschap regelen. Onderdeel daarvan was de 'luerenkorff' of baby-uitzet. Willem mag deze houden maar moet zijn schoonvader wel tweehonderd gulden betalen. Dit om de door Catharina's vader voorgeschoten kosten van het kraambed en de begrafenis te verrekenen.⁵⁹

Tweede van links: Joannes Baptista van Hoeck, gedoopt te Helmond op donderdag 23 maart 1769⁸⁴, wonende in het seminarie Herlaer te Sint- Michielsgestel, te Haaren, te Deurne, te Gemert en te Vlieden, overleden aldaar op zaterdag 23 maart 1844, 75 jaar oud, praeceptor Latijnse school Helmond (1797-1799) en pastoor te Vlieden (vanaf 1812). Hij liet omstreeks 1840 een schilderij vervaardigen, waarop alle vier de priesterbroers staan afgebeeld.

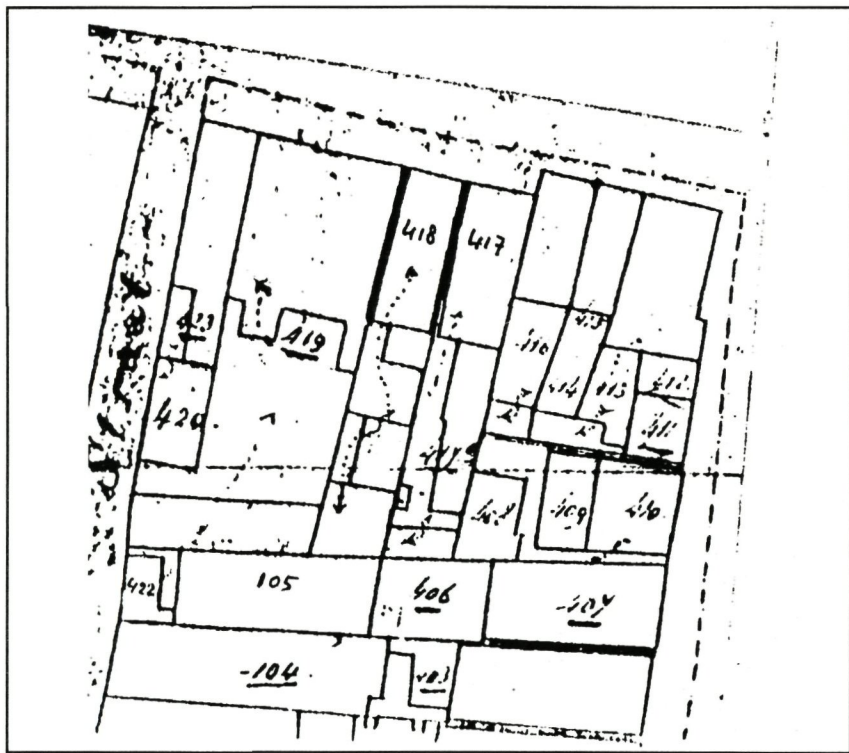

Willem van Hoeck hertrouwde in 1748 met Johanna Hendrina Mijnders (Menders) geboren te Maastricht rond 1725.⁶⁰ Uit dit huwelijk worden in totaal dertien kinderen geboren. Voor of in 1794 overlijdt Willem. In dat jaar wordt Johanna Hendrina als weduwe met vijf kinderen vermeldt als eigenaar van De Swaen. De kinderen zijn Henricus, Catharina, Alegonda en Joannes Baptist. De vijfde wordt niet met naam genoemd.⁶¹

De goudsmiden Van Hoeck

In 1795 wordt de erfenis verdeeld. Het derde kind, Henricus van Hoeck, koopman, verwerft De Swaen.⁶² Henricus bleef vrijgezel.⁶³ Na zijn overlijden in december 1835 komt De Swaen aan zijn jongere broer Andreas van Hoeck, een goudsmid.

Fragment van de kadasterkaart uit 1832. Op perceel nr. 418 staat De Swaen

Andreas van Hoeck⁶⁴, overleden op zaterdag 12 november 1836, was in 1807 goud- en zilversmid en kashouder in goud en zilver te Helmond. Hij had zijn goudsmederij in het stamhuis van de familie, De Swaen.⁶⁵ Het perceel staat dan kadastraal bekend als sectie D nummer 418.⁶⁶

Hij trouwde op 33-jarige leeftijd met Anna Theresia Olifiers geboren te Helmond op donderdag 21 april 1757, dochter van Pieter Olifiers⁶⁷ en Maria Swinkels. Ze overleed op zaterdag 13 december 1834.

Uit dit huwelijk worden zeker vijf kinderen geboren:

Het oudste kind was Wilhelmus, geboren in 1799 en overleden in 1827.

Maria Wilhelmina van Hoeck, geboren te Helmond rond 1800, overleed in het jaar 1832. Zij was gehuwd met Franciscus van Moorsel, geboren te Helmond rond 1790, zoon van geneesheer Francis van Moorsel en Dorothea Swinkels.

Franciscus van Moorsel jr. was uitzonderlijk jong al 'professor' aan de Latijnse school van Helmond (tot 1813), vanaf 1812 geneesheer in de praktijk van zijn vader en medicinae doctor na een promotie in Leiden op 18 maart

De Markt met rechts het huis met de Luts en helemaal links De Valck. De foto dateert uit ca. 1880.

De zuidelijke wand van de Markt. Naast het huis met de Luts is het huis van Van Thiel in aanbouw. De foto dateert uit 1897.

1820. Kort na terugkeer in Helmond trouwde Franciscus in 1821. Hij verdrong toen hij in maart 1830 met zijn rijtuig ter hoogte van Beek en Donk 'misleid door het donker' in de pas vier jaar oude Zuid-Willemsvaart terechtwam.⁶⁸

Het derde kind, Francis Hubertus van Hoeck, komt in de volgende paragraaf aan de orde.

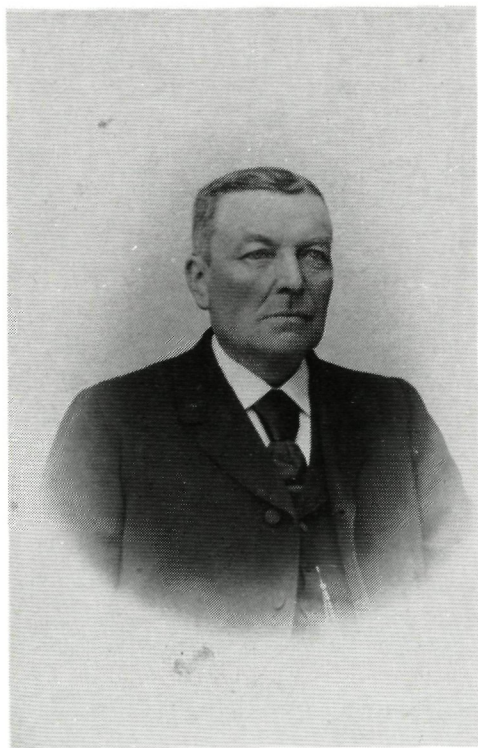
Uit hetzelfde huwelijk sproot Henrica Huberta van Hoeck voort, geboren rond 1807, overleden te Arendonk op dinsdag 2 maart 1858.⁶⁹ Zij trouwde in Helmond op donderdag 30 juni 1831 met Amandus Hubertus van Moorsel, geboren te Helmond op donderdag 31 maart 1796, broer van de hiervoor genoemde Franciscus. Henrica overleed op 24 november 1831. Haar echtgenoot was conrector van de Latijnse school van Helmond (1813-1829) en medicinae doctor (promotie Leiden 1829). Na het overlijden van Amandus trad Henrica in het klooster. Ze werd zuster Franciscanes in Arendonk en deed professie in 1837.

Tenslotte behoorde Petronella Huberta van Hoeck, geboren na 1807, tot dit gezin. Zij trouwde in het jaar 1824 met Jan Willem van de Mortel. Deze werd rond 1800 in Deurne geboren en bracht het daar tot linnenfabrikant en burgemeester.

Francis Hubertus van Hoeck

Voor De Swaen is het derde kind van Andreas van Hoeck en Anna Theresia Olifiers van belang, Franciscus Hubertus van Hoeck. Hij werd geboren op zondag 19 september 1802. Franciscus verdiende de kost als koopman en goud- en zilversmid.⁷⁰ In 1848 werd hij benoemd tot assessor (= wethouder). Hij trouwde op maandag 1 juni 1835 met Francisca Verbiest.⁷¹ Na het overlijden van zijn vader Andries kwamen tussen 1838 en 1843 De Swaen (kadaster D 418), een huisje in de Kamstraat (D 422, groot 0,36 are) en de tussengelegen tuin (D 405, 1,42 are) aan Francis Hubertus. De Swaen beslaat dan 2,47 are.⁷²

Francis kocht in 1850 het buurhuis aan de kant van de Valck. Hij handelde in het oude stamhuis in drogisterij-artikelen en in weefstukken, die door thuiswevers uit Gemert bij hem werden afgeleverd.⁷³ Tussen 1860 en 1878⁷⁴ woonde het gezin Van Hoeck-Verbiest in het buurhuis, dat in die periode in de gemeente-administratie werd aangeduid met de nummers B 97, 96 en 94.

Andreas Hubertus van Hoeck, (1836 - 1913), burgemeester van Helmond van 1883 tot 1913 en ridder in de orde van Oranje Nassau.

Bierbrouwer André

Franciscus overleed op dinsdag 18 januari 1870. Hij kreeg vier kinderen. De oudste werd geboren op woensdag 22 juni 1836 en gedoopt als Andreas Hubertus van Hoeck, roepnaam André. André overleed in het jaar 1916. Daarvoor was hij bierbrouwer, gemeenteraadslid, wethouder en burgemeester van Helmond.

André van Hoeck brak zijn studie aan het seminarie af, waarna zijn vader voor hem de brouwerij van Van de Laar kocht. Deze lag in de Veestraat, ongeveer waar later de H. Hartkerk stond. In de Helmondse patentregisters staat André van Hoeck tot 1870 vermeld als bierbrouwer op adres B 97 (= De Swaen), van 1871-1877 op nummer B 96.⁷⁵ De veelvuldige wijzigingen in de nummering van de huizen in het laatste kwart van de negentiende eeuw zijn een indicatie van de bouwactiviteiten in de stad, waarbij tussen bestaande panden vaak nieuwe woningen verzezen.

Op 2 mei 1887 verplaatste André van Hoeck de brouwerij naar de Molenstraat. Hij ging daar ook wonen. Hij werd op 21 augustus 1871 geïnstalleerd als lid van de gemeenteraad van Helmond. Een jaar later werd hij gekozen tot wethouder. Hij was twee perioden wethouder, namelijk van 1872 tot 1878 en van 5 september 1881 tot 12 mei 1883. Op deze laatste datum werd hij benoemd tot burgemeester van Helmond als opvolger van G. de Raad. André van Hoeck was dertig jaar burgemeester van Helmond. In 1913 trad Marinus van Hout aan.⁷⁶ In 1919 werd de Van Hoeckstraat naar hem vernoemd.

André van Hoeck trouwde in Aarle-Rixtel op maandag 10 juli 1876 met Wilhelmina Huberta Swinkels, geboren aldaar in 1844. Zij overleed in Helmond op zondag 18 april 1920. André had nog een jongere broer en zus, Petrus Wilhelmus en Theresia, die voor het verhaal van De Swaen niet van belang zijn.

Wel van belang is zijn broer Franciscus Albertus Hubertus van Hoeck. Hij werd geboren op vrijdag 23 maart 1838. Hij overleed in het jaar 1921. Franciscus was vanaf 1862 apotheker en in 1872/73 bereider van mineraalwater.

Hij trouwde rond 1869 in Eindhoven met de uit die stad afkomstige Huberdina Helena Diliانا Jonckbloet. Zij werd geboren op 5 mei 1845 en overleed op zondag 18 november 1917.

Franciscus A.H. van Hoeck was vanaf 1862 ruim vijftig jaar apotheker in De Swaen. Hij was schutter en lid van de schuttersraad. Op 1 juli 1869 verzoekt hij het gemeentebestuur om ontslag als lid van de schuttersraad 'omdat hij als enig apotheker in de gemeente de dienst daaraan verbonden niet naar behoren zou kunnen waarnemen.' Het verzoek wordt ingewilligd.⁷⁷

Korte tijd later vestigt Emile Steijns zich als apotheker in Helmond. Uit de aanslagen in de patentbelasting (= belasting voor het mogen uitoefenen van een beroep of bedrijf) valt af te leiden dat Steijns een grote concurrent was voor Frans van Hoeck. Binnen een paar jaar had hij een grotere omzet dan Van Hoeck.⁷⁸

Frans en Huberdina kregen acht kinderen waarvan wij alleen noemen het vierde en het zevende: Francisca Helene Huberta Josephina en Rudolphus Josephus Hubertus, geboren op donderdag 20 mei 1880.

Rudolf en zijn zus Francisca woonden als laatsten van de familie Van Hoeck in De Swaen, tot 1931. Bij akte van 31 december 1930 dragen zij de apotheek over aan W. Evers en Huberdina F.Th. Moonen, hun in Rotterdam geboren apothekersassistente. Na de overdracht van de zaak betrokken broer en zus het in oude stijl nieuw opgetrokken pand tussen de Valck en De Swaen, Markt 5; naar de brouwerij van oom Andreas van Hoeck 'de vijfhoek' genoemd.⁷⁹

Apotheker Willem Clemens Hubertus Evers

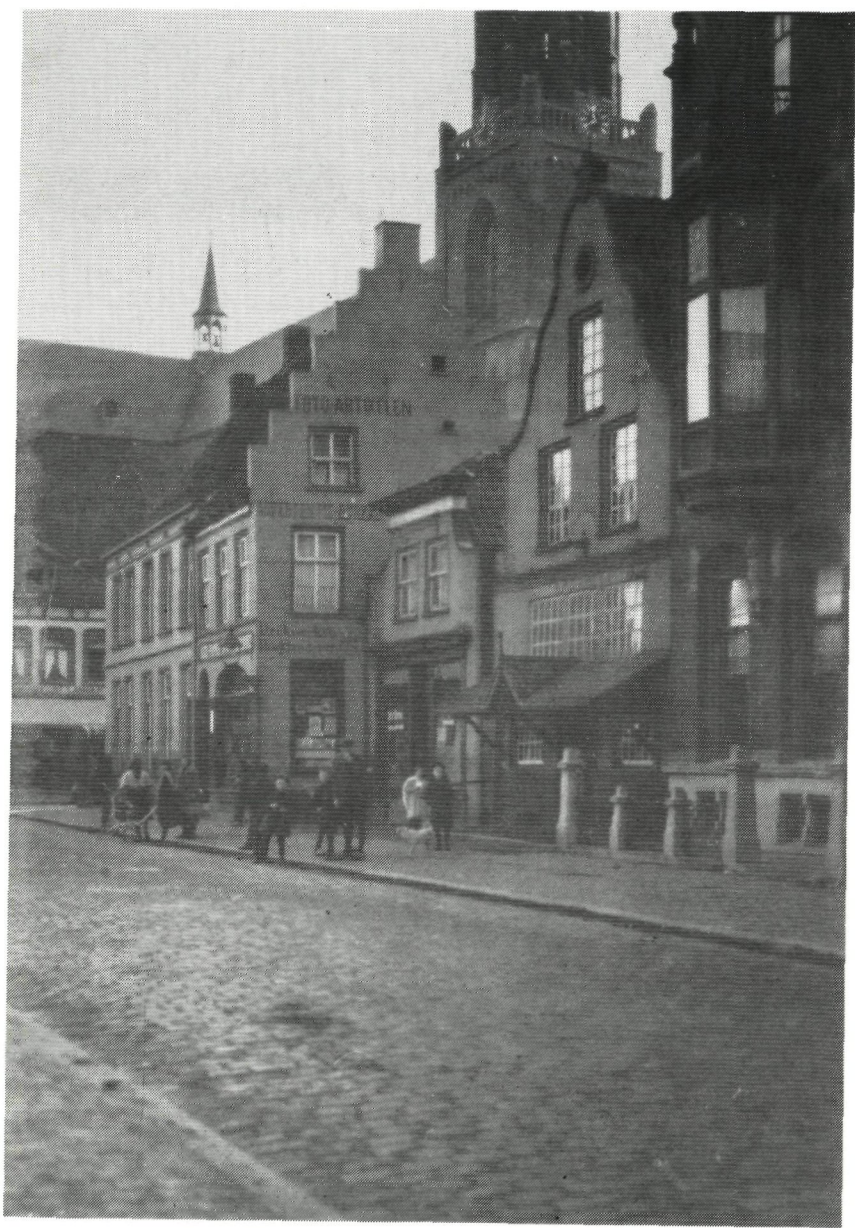
Willem Clemens Hubertus Evers, geboren in het jaar 1904, vestigt zich op 8 mei 1928 vanuit Schiedam in Helmond als apotheker. Hij komt in dienst bij de apotheek van Rudolphus en Francisca van Hoeck. Na de overname ging drs. Evers op 13 februari 1931 in De Swaen wonen. De familie Evers maakt de apotheek rond 1940 tot een van de modernste van Nederland. In plaats van de tot dan gebruikelijke donkere, geheimzinnige apotheek, wordt het een grote lichte winkel. In 1957 verwerft de familie Evers eigendom van het gehele pand.⁸⁰

Al in 1931 staat het pand op de voorlopige lijst van rijksmonumenten. In 1961 wordt het pand daadwerkelijk op die lijst geplaatst. Van de elf Helmondse panden die in 1931 werden voorgedragen, bestaan anno 1961 nog slechts vier panden! Deze worden dan ook automatisch op de Rijksmonumentenlijst gezet, inclusief De Swaen.⁸¹

Tot 1976 blijft het pand in gebruik als apotheek. De apotheek verhuist naar de Vondellaan en wijzigt haar naam Apotheek Evers v/h Van Hoeck in Apotheek Evers.

De zuidzijde van de Markt met rechts het huis met de Luts. Deze foto dateert uit ca 1920.

De zuidzijde van de Markt vanaf de de hoek met de Kerkstraat tot en met het huis van Van Thiel.

In 1977 besluiten de erven Evers het huis te verkopen. Volgens afspraak wordt, zodra de aanbiedingen binnen zijn, de gemeente gebeld om te vragen of zij het pand willen kopen. De gemeente kan of wil niet boven het hoogste bod uitgaan. En zo wordt de heer De Weerd de nieuwe eigenaar van De Swaen.

Architect D. Leesberg uit Vlierden krijgt eind 1978 de opdracht het pand te restaureren en in te richten als restaurant. De heer De Weerd zal echter geen restaurant beginnen aan de Helmondse markt.⁸²

Na jaren leeg te hebben gestaan wordt De Swaen geopend als bakkerswinkel. Bakkers Van Gerwen vinden het pand ideaal voor hun bakkerij met winkel. Zij vertrekken uit de Heistraat en beginnen op 1 maart 1983 in De Swaen.⁸³

Ruim tien jaar later heeft bakker Marcel van Gerwen zijn huurcontract opgezegd. Voor De Swaen moet weer een nieuwe gebruiker en bestemming gezocht worden.

Noten

¹ Het origineel berust in het prentenkabinet van het Rijksmuseum te Amsterdam.

² GAHm; HAHm invnr 315.

³ S.H. Bosch Protocol nr 1183 1402/1403 folio 78v, geciteerd in: Vlasbloem 13, Helmond 1993, pag. 65.

⁴ GAHm; RaHm invnr 215 akte 398.

⁵ GAHm; RAHm invnr 215 akte 169.

⁶ GAHm; RAHm invnr 216 akte 549.

⁷ GAHm; RAHm invnr 216 akte 752; invnr 217 akte 294.

⁸ De volledige tekst luidt: Peter geheiten Reyners nat. sn. wilen Reyners des Valkeners alse wittich man Heilwigen sijns wijfs Heinen Mostels dochter heeft vercocht Luytgerden Gherits Celen wijve 6 lopen rogs erf felix pachts van alsulken erfeliken goeden die Peter verstorven sijn van doide Luytgerden Heinen Mostels wijf ende hen naemaels versterven mogen vander doet Heijnen Mostels dats te weten ut alsulken gedeelt **den huysinge ende hovinge tot Helmont bi den clockhuys** ende voert ut alle andere gueden soe waer die gelegen sijn. Ondertekend: Jan Meynssen en Jan Berbiers, opgemaakt des dynsdaechs nae Sente Laurentius dach 1432. (GAHm; RaHm invnr 217 akte 294.)

⁹ GAHm; RAHm invnr 218 akten 590-592. 26-5-1438.

¹⁰ GAHm; RAHm invnr 230, akte 1522: Heilwig, weduwe van wijlen Dries Theeus en Dierijck van Broeckhoeven als voogd van zijn vrouw Heilwig, dochter van Dries voornoemd, en zij samen mede voor Frans, zoon van Dries voornoemd, hebben verkocht aan Joesten Jan Peterssoen een jaarlijkse rente van drie rijngulden uit een huysinge met toebehoren te Helmond bij het Clockhuys, naast De Valck.

¹¹ Zie bijvoorbeeld GAHm; RAHm invnr 229, akten 64 en 335; invnr 230 akte 915.

¹² Dierijck van Broeckhoven als man en momboir van Heilwig dochter van Dries Theeus en Mechteld, de weduwe van Michiel Dries Theeussoen hebben ten behoeve van Frans en Gevert helmelingen vertegen op [=overgedragen] het huis met een weg daarnaast 'tottem osen druppen

toe van den anderen huys' neven erfe der herberg geheten Den Valck. Frans Dries Theeussoen en zijn zwager Gevert van den Bogart hebben 'helfmelinge vertegen' op het huis, hofstat en hof te Helmond 'omtrent de Mercte, waer wilner Heylwich hen moeder in bestorven is'.

Tenslotte draagt Frans Dries Theeus aan Gevert van den Bogart het recht over op het huis, dat hen ten deel was gevallen: de Swaen.

Het huis rechts naast De Swaen was blijkbaar ook van Heilwig: het is het erfdeel van Dierijck van Broeckhoven en de twee kinderen van wijlen Michiel Driessoen. Mechteld, weduwe van Michiel, en de momboir van haar kinderen dragen in augustus 1538 hun helft van het huis over aan Dirk van Broeckhoven (GAHm; RAHm invnr 231, akten 7-9, 20 juni 1538).

13 GAHm; HaHm invnr 315: cijnsboek 1498-1585.

14 GAHm; HAHm invnr 315 onder Heylwigis.

15 GAHm; HAHm invnr 316 folio 31.

16 GAHm; HAHm invnr 316 fol. 31.

17 Joost van Broeckhoven, priester, en Jan Jans Munster, als voogd van zijn vrouw Anna, dochter van Dirick van Broeckhoven, verkopen 1 februari 1564 aan Gevert van den Zeylsberch Driessoen een jaarlijkse rente van 30 stuivers uit een huis te Helmond aan de Merct naast erf. Henric Hermanssoen en erf. Willem van Scuybelen. (GAHm; RAHm invnr 236, akte 1317, 1 feb. 1564)

18 GAHm; RAHm invnr 241, akte 1014, 2 mei 1588.

19 GAHm; RaHm invnr 242, folio 108v.

20 GAHm; RAHm invnr 246, akten 140-141, 5 september 1606.

21 GAHm; RAHm invnr 246, akte 245, 19 maart 1607.

22 Schepen in 1604 en 1607; borgemeester na 1604.

23 Ondermeer in GAHm; Administratief archief 1300-1810, invnr 1143c: bijlagen borgemeesters-rekeningen 1598/99.

24 GAHm; HAHm invnr 316 fol. 31.

25 GAHm; RAHm invnr 263 akte 121.

26 GAHm; RAHm invnr 264, akten 32-33.

27 GAHm; DTB Helmond BA 3 fol. 6.

28 GAHm; Administratief archief 1300-1810, invnr 1154c.

29 GAHm; DTB Helmond BA 3 fol. 19.

30 J. Verschuere, Een toekomst voor ons verleden, ook in Helmond blz. 2.

31 De oude naam van de Smalle Haven, die oorspronkelijk doorliep tot aan de Wiel. (Vlasbloem 7, Helmond 1986, pag. 54).

32 GAHm; RAHm invnr 270 fol. 102-103v; NotaHm 35, 23 juni 1755.

33 GAHm; Administratief archief Helmond 1300-1810 invnr 1014a, borgemeesters-rekeningen.

34 GAHm; DTB Helmond 10 fol. 1v.

35 J. Heeren, Oud-Helmondse families XIV, ZWV 3-8-1935.

36 GAHm; Administratief archief 1300-1810, invnrs 504, 504a en 770.

37 J. Heeren, Helmonds oudste huis, Helmondse Courant 18-5-1946. Zie ook GAHm; administratief archief Helmond 1300-1810 invnr 684, lijst borgers 1713/1714. In 1717 is zijn dochter Adriana volwassen. (GAHm; ibidem invnr 490 II).

38 GAHm; DTB Helmond 11 folio 6v.

39 GAHm; DTB Helmond BA 3 fol. 90v.

40 GAHm; NotaHm invnr 23, akte 1716 nr. 3.

41 GAHm; Administratief archief Helmond 1300-1810 invnr 490 II, lijst van in 1717 voor schepepen van Helmond verhandelde of bezwaarde goederen en Verschuere, ibidem blz. 3.

42 GAHm; RAHm invnr 375/2 fol. 135.

43 GAHm; DTB Helmond BA 10 fol. 55 en RAHm invnr 376/1 fol. 82v.

44 GAHm; RAHm invnr 377/1 fol. 46.

45 GAHm; Adm. archief Helmond 1300-1810 invnrs. 651-659, 718-729.

46 In het testament stond dat Wilhelmus 'alleen en privativelijck zal aankomen en in eigendom zijn

en verblijven des comparants huijs en hoff, gestaan alhier tot Helmond aan de Markt genaamt de Swaan, d'een zijde Jan Coolen d'ander zijde de weduwe Cornelis de Graaff, bij hem testateur althans werdende bewoont met den hoff op de Wiel, zoals die bij de voorschreven huijsinge gebruikt wort.' GAHm; NotaHm invnr 35, 23 juni 1755.

47 GAHm; DTB Helmond 2.

48 GAHm; NotaHm invnr 34, akte 1740 nr 19.

49 GAHm; DTB Helmond 12 fol. 15v; DTB Helmond 6.

50 GAHm; DTB Helmond 3.

51 GAHm; DTB Helmond 4.

52 Adrianus van Hoeck, het zevende kind van Johanna Mijnders en Willem van Hoeck, werd gedoopt te Helmond op zondag 31 augustus 1755 en overleed aldaar op zondag 7 juli 1793. In 1779 werd hij tot priester gewijd. Hij werd waarnemend kapelaan in Meerloo (bisdom Roermond) en in 1786 kapelaan te Boxtel. (J. Heeren, Oude huizen te Helmond en hunne bewoners V, ZWV 6 feb. 1926)

53 J. Heeren, Helmonds oudste huis, H.Crt. 18-5-1946.

54 J. Heeren, Oude huizen te Helmond en hunne bewoners V, ZWV 6 feb. 1926.

55 GAHm; Administratief archief 1300-1810, invnr 775.

56 GAHm; NotaHm invnr 38, akten 1770-6 en 7.

57 GAHm; DTB Helmond 12 fol. 45; DTB Helmond BA 7; DTB Helmond 2.

58 GAHm; DTB Helmond 3.

59 GAHm; NotaHm invr 35, 1747 akte 13.

60 GAHm; DTB Helmond BA 7; DTB Helmond 12 fol. 52.

61 GAHm; HaHm invnr 320, cijsboek 1794.

62 Gedoopt te Helmond op maandag 2 november 1750, overleden in het jaar 1836. J. Heeren, Oude huizen...V, ZWV 6 feb. 1926.

63 Verschueren, ibidem blz. 3.

64 Gedoopt te Helmond op woensdag 3 augustus 1757 (GAHm; DTB Helmond 4)

65 J. Heeren, Helmonds biografisch woordenboek blz. 119. Zie ook Mommers dl 2, blz. 417.

66 GAHm; Kadaster Helmond, perceelsgewijze leggers nrs. 164/11 en 163/33.

67 Pieter Olifiers richtte in 1762 een grutmolen op achter zijn huis in de Veestraat. Hij deed goede zaken. De heer van Helmond procedeerde herhaaldelijk tegen de grutmolen en de molenaars klaagden steen en been over de nieuwe concurrentie. Na de dood van Olifiers kwam de molen aan zijn zoon, dr. Pieter Antony Olifiers, die zich rond 1800 in Helmond als geneesheer vestigde. Hij legateerde de molen aan zijn zwager Andries van Hoeck, de zilversmid.

68 J. Heeren, Oud-Helmondse families XV, ZWV 10-8-1935.

69 J. Heeren, Oud-Helmondse families XV, ZWV 10-8-1935.

70 Hij wordt als edelsmid genoemd voor 1863 en tot 1865/66.

71 Geboren op zondag 6 september 1789, overleden te Helmond op donderdag 26 december 1878.

72 GAHm; Kadaster Helmond, Perceelsgewijze leggers nrs. 163 en 574.

73 J. Heeren, Oud-Helmondse families XV, ZWV 10-8-1935.

74 GAHm; bevolkingsregister 1860/1880 deel B fol. 180.

75 De gewijzigde nummering heeft te maken met het invoeren van een nieuwe telling van het bevolkingsregister, niet met een verhuizing. Ook aan de overkant van de Veestraat worden de huisnummers veranderd. Tussen 1877 en 1881 heeft de brouwerij het nummer A 37, dat rond 1880 gewijzigd wordt in A 42. (GAHm, Adm. archief Helmond 1811-1912, patentregisters 1862-1883 en invnrs. 100-108, registers van belastingplichtigen inz. diverse directe belastingen 1861-1869.)

76 J. Heeren, Oud-Helmondse families XV, ZWV 10-8-1935.

77 GAHm; Administratief archief 1811-1912, ingekomen stukken 1 juli 1869.

78 J. van der Heijden, Helmondse artsen, apothekers en vroedvrouwen deel 5 in: Helmonds Heem 1984.

79 J. Heeren, Oud-Helmondse families XV, ZWV 10-8-1935.

- ⁸⁰ Verschueren, ibidem blz. 3.
⁸¹ De Vlasbloem 6, Helmond 1985, pag. 99/100.
⁸² G. van Neerven: Helmonds oudste huis gerestaureerd; herberg na 400 jaar weer herberg? in: Helmonds Heem 1981-3, eerder verschenen in Brabantia.
⁸³ Vlasbloem 5, Helmond 1984, pag 14.
⁸⁴ GAHm; DTB Helmond 4.

De Markt, gezien in de richting van de Veestraat. Deze opname dateert van ca 1902.

DE SWAEN GERESTAUREERD

Door Gabriël van Neerven

In 1977 kwam het huis met de Luts leeg te staan. De apotheek, die vanaf 1862 mede bepalend was geweest voor de ruime bekendheid van alle Helmonders met het pand, verhuisde naar de Vondellaan. De gemeente wilde het historische pand graag bewaren en had vage aankoopplannen. Het ontbrak de gemeente onder meer aan een goede bestemming. De heer De Weerd had die wel: hij kocht het gebouw om er een restaurant te vestigen. Dat ging niet door. Maar inmiddels heeft hij wel ervoor gezorgd dat de stad een gerestaureerd monument kreeg.

Bij de restauratie kwamen interessante bouwhistorische gegevens aan het licht. Daarover schreef ik in het tijdschrift *Brabantia* en later - in 1981 - in het *Helmonds Heem* het artikel 'Helmonds oudste huis gerestaureerd; herberg na 400 jaar weer herberg?' Hieronder volgt een samenvatting van dat verhaal.

Houtskelet

Het is niet duidelijk wat van De Swaen over was na de brand van 1587. In ieder geval wel een kelder van 3,5 bij bijna 3 meter. In 1594 begint Joost van Broeckhoven de wederopbouw. Het gebouw wordt in de dan gebruikelijke houtskeletbouw uitgevoerd. Tien houten stijlen met dwarsbalken vormen vijf jukken die het dak dragen. De muren worden gevuld met hout, leem of veldbrand-stenen en hebben geen dragende functie.

Het gebouw aan de Markt is een merkwaardig gebouw. Het aardige is namelijk, dat achter de ongeveer zeven meter brede gevel drie vrijstaande gebouwen staan. Met de huidige historische gegevens valt niet na te gaan of in 1594 één, twee, dan wel drie gebouwen zijn opgetrokken. Ook bij de laatste restauratie door architect A. Leesberg in 1978/1979 werden daarvoor geen bewijzen gevonden.

Zekerheid dat het complex uit drie aparte gebouwen bestaat, hebben we pas in 1632. Dan is in een koopakte sprake van 'Een schalie (= met lei gedekt) huizinghe, met twee pannen achterhuizen.' De gevel was oorspronkelijk een trapgevel geweest, zoals te zien op een schilderij van Jan de Beyer uit 1730. Pas daarna kreeg de gevel de huidige, gebogen, vorm. Tijdens de

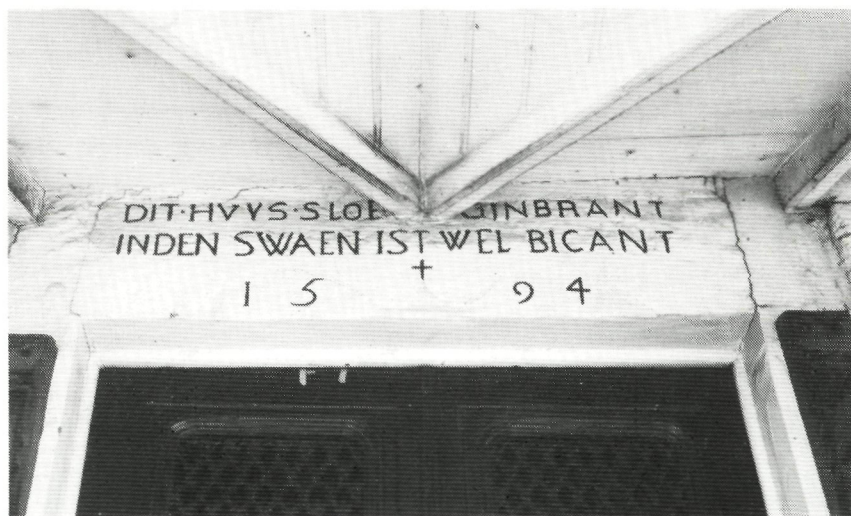
werkzaamheden kon de heer Leesberg ook de oude raamindeling van de begande grond afleiden. De werkers vonden de schouw van de twee zilver-smeden uit de achttiende en negentiende eeuw. Bovendien bleken zich achter een binnenmuur die een deel van het laatste pand afsloot een schouw, een verdiepte waterbak en versplinterde vloertegels te bevinden.

Opmeting

Hoe gaat een architect nu te werk als hij de opdracht krijgt dit monument te restaureren. Architect ir. A. Leesberg: "Ik kende het pand vaag, was er wel eens langs gelopen. Het eerste wat je gaat doen is de situatie opmeten. Toen we daarmee bezig waren, was de eerste verrassing dat achter dat ene geveltje een pand van bijna 35 meter diep zit, dat bovendien uit drie gebouwtjes bestaat. In eerste instantie schrik je dan en denkt: zal daar wel iets van te maken zijn?"

Na de eerste opmeting werden alle later toegevoegde tussenwandjes, hardboardbetimmering tegen de muren en nieuwe plafonds weggehaald. Intussen maakte de architect een aantal indelingsvarianten die met de opdrachtgever werden besproken. Daarna moest een aantal dingen tegelijk gebeuren. De minister moet bij monde van de Dienst Monumentenzorg akkoord gaan met de bestemming en gewijzigde indeling. Pas nadat het ontwerp in

Opschrift onder de luifel boven de ingang van het huis met de Luts.

de commissie Monumentenzorg besproken was, kon met de restauratie begonnen worden.

Op zoek naar het verleden

Het blootleggen van de oudste delen door het leeghalen en schoonmaken van het gebouw maakte een aantal correcties op de opmeting noodzakelijk. Tegelijkertijd ging de architect literatuur raadplegen over zestiende-eeuwse huizen in het algemeen én op zoek naar gegevens over De Swaen. Uit de literatuur van met name monumentenzorg haalde de heer Leesberg onder meer het ontwerp voor de houten spiltrap en een nieuwe schouw. De schouw is één spantvak naar voren gekomen maar gereconstrueerd 'zoals die had kunnen zijn geweest.'

Na de schoonmaak van het pand kwam in het gebouw aan de marktzijde de vakwerkconstructie aan het daglicht. Dit werd de leidende gedachte voor het ontwerp van het voorste pand. Vanaf de verdiepingsvloer bleek het huis achter de betimmeringen nog bijna geheel in originele staat te zijn.

De begane grond daarentegen had veel wijzigingen ondergaan. Vlak na de tweede wereldoorlog is bij een verbouwing het plafond aan de voorkant verhoogd. Van de vijf jukken waren alleen de voorste en de achterste ongeschonden. De een-na-achterste was doorgezaagd, beide andere verdwenen. Daarvoor in de plaats was in het midden een stalen balk bevestigd. Deze nieuwe indeling "had de oorspronkelijke constructie jammerlijk doorbroken," aldus de heer Leesberg.

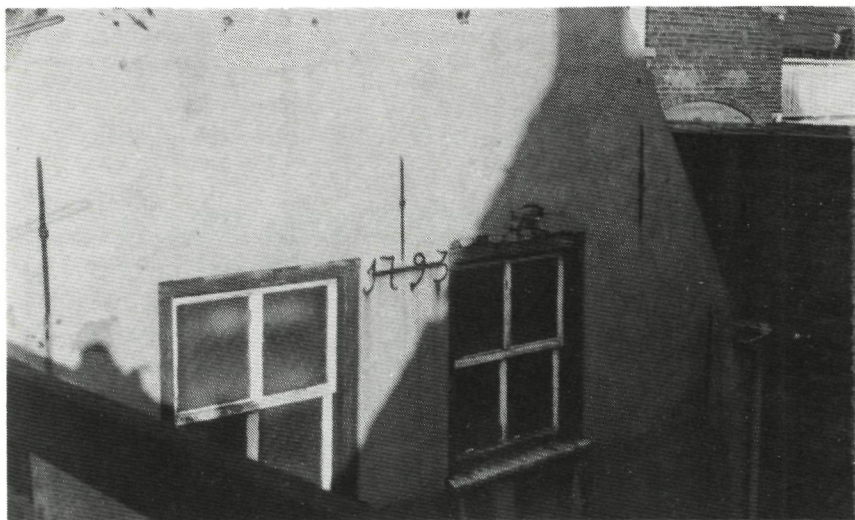
De plaatsen van de oorspronkelijke houten stijlen waren nog gedeeltelijk zichtbaar in de muren. Bovendien zaten de stijlen nog wel in de kap en zijn de onderlinge afstanden gelijk. De houtskeletbouw was zodoende nog compleet genoeg aanwezig om gereconstrueerd te worden. Alle stijlen en balken zijn weer volledig gemaakt. Het voorste deel van de verdiepingsvloer is ongeveer veerig centimeter gezakt tot de oorspronkelijke hoogte. De houten delen van het interieur zijn in grijs en groen geschilderd. Dit gebeurde mede op advies van monumentenzorg. In de middeleeuwen immers werd hout altijd geschilderd en nooit onbeschermd en dus in houtkleur toegepast. De gekozen kleuren benaderen middeleeuwse tinten zoals die op veel plaatsen gedocumenteerd zijn.

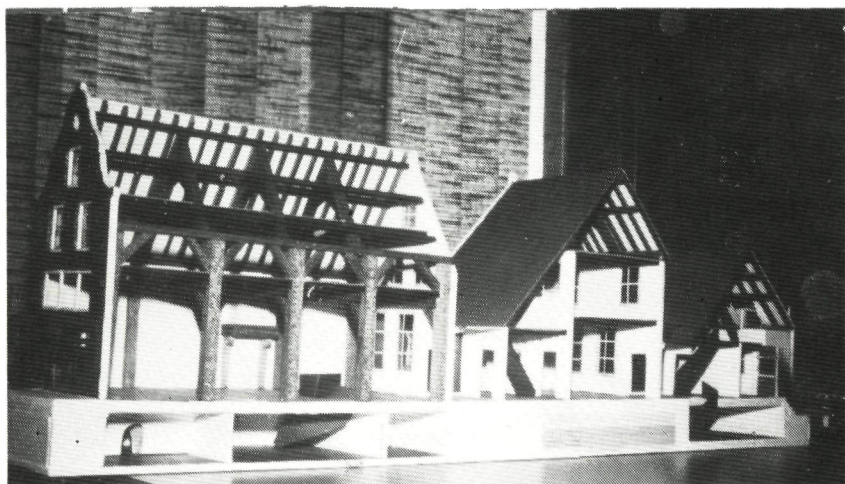
Van de kelders onder het voorste pand is de achterste de oudste, nog van voor 1587. Aan de marktkant liggen de in 1588 gebouwde kelders van 2,30 bij 4,40 meter. De architect heeft een nieuwe kelder laten graven onder het voorhuis om de toilettengroep kwijt te kunnen zonder de opzet van het huis te doorbreken. Daarbij is in de achterhoek van het gebouw een gat gegraven om te kijken of daar ooit een kelder gezeten heeft. Dit is niet het geval; wel ligt op ongeveer 60 centimeter onder de grond een aslaag van ruim een centimeter dik.

Dubieus

De constructie van het tweede en derde gebouw noemt de architect 'dubieus'. Naar zijn mening zijn de muren ouder dan de kapconstructie. Beide panden zijn in ieder geval in het verleden ooit vernieuwd. Misschien is zelfs een tijd geweest waarin het derde gebouw smaller was dan de eerste twee. Aan de kant waar nu de verbindingsgang is ingebouwd, zou je toen langs het derde gebouw heen naar het middelste toe hebben gekund. Dit vermoeden vindt steun in andere feiten: de kelder van het derde pand loopt maar tot aan de gang en de balklaag van de verdieping heeft een beëindiging op diezelfde plaats. De laatste balk zit namelijk dicht tegen zijn buurman aan dan

De achterzijde van de huisjes behorende bij het huis met de Luts. Deze foto dateert van vóór de restauratie.

Een maquette van De Swaen waarop duidelijk te zien is dat het pand uit drie verschillende gebouwen bestaat, gedragen door spanten. Foto vNp / Publiciteit.

de anderen. Het metselwerk tenslotte loopt om de hoek, daar waar nu de gang gelegen is.

De gevels van de Swaen in Helmond zijn gemetseld, oorspronkelijk van veldbrand-stenen. De architect zegt over de gevels: "Het behoeft niet uitgesloten te worden geacht dat voor of vlak na de brand de zijgevels zijn uitgevoerd als houtskeletbouw met metselwerkvulling. De voor- en achtergevel moeten qua constructie zeker houtbouw zijn geweest. Sporen van lemen of houten vullingen zijn in voor- en achtergevel niet meer aanwijsbaar."

Vooraf voor de achtergevel van het voorste pand zouden sporen van het oude materiaal interessant zijn geweest. In het houtskelet is namelijk zichtbaar dat deze gevel uitspringende verdiepingen (uitkragingen) heeft gehad. De latere -gemetselde- muur staat bovendien ongeveer veerig centimeter vrij van de achterste houten spanten.

De heer Leesberg vermoedt hierom dat het voorhuis los heeft gestaan zonder verbinding naar de achterliggende panden. Bovendien zit op de achtergevel van het voorste pand het jaartal 1793. Misschien is in dat jaar een nieuwe achtergevel opgetrokken en zijn voor- en middenhuis toen met elkaar verbonden waardoor de uitkragingen verdwenen.

Ook bij de restauratie van 1979 is deze gevel opnieuw opgetrokken. De oude stenen bleken zo zacht te zijn in verhouding tot de pleisterlaag, dat bij het verwijderen van de pleister de hele muur mee zou komen. Het verwijderen

van de pleisterlagen en herbouwen van de muren was noodzakelijk omdat metselwerk en pleister in slechte toestand waren. Tijdens de restauratie "kwam de aannemer bij de burens in de slaapkamer te zitten." Ook de voorgevels van het tweede en derde huis zijn van de grond af herbouwd, evenals de zijgevel van het derde. Deze laatste vanaf de verdieping, waar de muur vrij staat van het buurhuis. Het herbouwen gebeurde met handvormstenen uit slooppanden die in kleur en maat overeen komen met de oude stenen.

Herkenbaarheid

De architect besloot de voorgevel van het geheel te restaureren zonder de vorm te veranderen. In de verantwoording van zijn ontwerp voor monumentenzorg schrijft hij: "Hoewel het verleidelijk is na te gaan in hoeverre er gegevens te vinden zijn om de voorgevel te reconstrueren, lijkt het aangewezen om de huidige voorgevel alleen te conserveren." Daarbij baseert hij zich op het karakteristieke van deze gevel voor het Helmondse marktplein.

Foto rechts: het huis met de luts vóór de restauratie

De Markt met een uitzicht op de Veestraat met helemaal links het huis met de Luts. De foto toont de situatie van rond 1956.

Ook monumentenzorg is de laatste tijd meer geneigd tot bewaren van het bestaande dan tot het terugbrengen in de (vermoedelijke) oude staat. De enige belangrijke wijziging aan de voorgevel is dan ook het aanbouwen van een 'oud' schuin luik, links aan de gevel. In de kelder zat daar het begin van een trap. Toen op die plaats de muur doorbroken werd, bleek de trap aan de buitenzijde, onder het zand, nog goeddeels door te lopen.

Naam en functie die het gebouw nu weer zou kunnen krijgen, zijn nog ouder dan het gebouw zoals het nu bijna vier eeuwen geleden gebouwd werd. Het pand wordt onder meer in 1432 en 1488 genoemd.

Een tiental jaren later, dus nog ruim voor de brand van 1587, drijft 'Heilwig in den Swaen' een herberg van die naam aan de markt te Helmond. Weliswaar is een moderne uitspanning niet te vergelijken met een oude herberg. Maar als De Swaen ingericht zou worden als restaurant, zou die functie even correct zijn als de naam De Swaen. De vraag is of en wanneer iemand het die oude functie hergeeft. Vooralsnog staat het huis te wachten op een nieuwe eigenaar.

De Swaen is voor Helmond een belangrijk monument maar ook voor Nederland heeft het betekenis. In heel ons land zijn nog maar enkele woonhuizen van voor 1600 te vinden. Zodra men harde stenen kan bakken, worden huizen gebouwd naar het dan bekende model maar met dragende muren. Hout-skeletbouw komt dan niet meer voor. We kunnen dus blij zijn dat De Swaen weer een heel aantal jaren mee kan. Van de paar monumenten die Helmond heeft is het waarschijnlijk in de beste toestand. Het is alleen betreurenswaardig, dat de fraaie gevel naast de grote burens nauwelijks opvalt. Zelfs als het gebouw gebruikt en onderhouden wordt zal daarin geen verandering komen, wat de gemeente ook probeert 'ter verfraaiing' van de Markt.

HELMONDS HEEM

1995 nummer 3

eenentwintigste jaargang

HELMOND CULTUURSTAD :

EEN ANDERE VISIE OP MONUMENTENZORG

het bestuur 189

IN DEN SWAEN IST WEL BICANT

Jeroen van der Heijden, Gabriël van Neerven,

Lia van Zalinge en Sanne Vonk 199

HELMONDS OUDSTE HUIS GERESTAUREERD:

HERBERG NA 400 JAAR WEER HERBERG?

Gabriël van Neerven 235

Een uitgave van de Heemkundekring Helmond-Peelland
